

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3							
Тема № 1. Предметне поле та призначення філософії	6	2	2	-	-	2	
Тема № 2. Історія філософії. Філософія Стародавнього світу	8	2	2	-	-	4	
Тема № 3. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу	6	2	2	-	-	2	
Тема № 4. Німецька класична філософія. Діалектичний матеріалізм	6	-	-	-	-	6	
Тема № 5. Сучасна західна філософія	8	2	2	-	-	4	
Тема № 6. Розвиток філософської думки в Україні	6	-	2	-	-	4	
Тема № 7. Філософський зміст категорії «буття». Матерія, її властивості та форми існування	6	2	2	-	-	2	
Тема № 8. Проблема свідомості у філософії	8	2	2	-	-	4	
Тема № 9. Діалектика як система теоретичного знання	8	2	2	-	-	4	
Тема № 10. Сутність і структура пізнавального процесу	8	2	2	-	-	4	
Тема № 11. Суспільство як об’єкт філософського аналізу	8	2	2	-	-	4	
Тема № 12. Проблема людини у філософії	8	2	2	-	-	4	
Тема № 13. Суспільний прогрес та тенденції розвитку сучасної цивілізації	8	2	2	-	-	4	
Тема № 14. Філософія освіти	6	2	2	-	-	2	
Тема № 15. Філософія науки	8	2	2	-	-	4	
Тема № 16. Філософія безпеки і сталого розвитку	6	-	2	-	-	4	
Тема № 17. Філософські аспекти біоетики	6	2	2	-	-	2	
Всього за семестр № 3	120	28	32	-	-	60	екзамен

1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3							
Тема № 1. Предметне поле та призначення філософії	8	2	2	-	-	4	
Тема № 2. Історія філософії. Філософія Стародавнього світу	8	-	-	-	-	8	
Тема № 3. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу	6	-	-	-	-	6	
Тема № 4. Німецька класична філософія. Діалектичний матеріалізм	6	-	-	-	-	6	
Тема № 5. Сучасна західна філософія	6	-	-	-	-	6	
Тема № 6. Розвиток філософської думки в Україні	6	-	-	-	-	6	
Тема № 7. Філософський зміст категорії «буття». Матерія, її властивості та форми існування	8	-	-	-	-	8	
Тема № 8. Проблема свідомості у філософії	8	2	2	-	-	4	
Тема № 9. Діалектика як система теоретичного знання	6	-	-	-	-	6	
Тема № 10. Сутність і структура пізнавального процесу	6	-	2	-	-	4	
Тема № 11. Суспільство як об’єкт філософського аналізу	8	-	2	-	-	6	
Тема № 12. Проблема людини у філософії	8	2	2	-	-	4	
Тема № 13. Суспільний прогрес та тенденції розвитку сучасної цивілізації	8	-	2	-	-	6	
Тема № 14. Філософія освіти	6	-	-	-	-	6	
Тема № 15. Філософія науки	6	-	-	-	-	6	
Тема № 16. Філософія безпеки і сталого розвитку	8	-	-	-	-	8	
Тема № 17. Філософські аспекти біоетики	8	-	2	-	-	6	
Всього за семестр № 3	120	6	14	-	-	100	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1. Предметне поле та призначення філософії

Семінарське заняття. Предметне поле та призначення філософії

Навчальна мета заняття: засвоїти особливості філософії, визначити зміст філософського знання, визначити предмет філософії, її структуру та функції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність та зміст філософського знання. Предмет філософії.
2. Основні проблеми філософського знання
3. Сутність світогляду, яка його структура й основні історичні типи
4. Основні функції філософії

Методичні вказівки

Розпочинаючи роботу над *першим питанням*, особливу увагу зверніть на категоріальний апарат. Доцільно завести власний словник-довідник соціологічних термінів. Не намагайтесь запам'ятовувати визначення у повному обсязі. Натомість прагніть виокремити «базові» поняття, які лежать у їхній основі.

Здобувачам освіти варто усвідомити, що існують стародавні визначення філософії, що йдуть від Піфагора (V ст. до н. е.), як «любові до мудрості». Саме такий переклад слова «філософія» зі старогрецької на українську мову. Тоді предметом філософії постає мудрість Але тут виникає питання: як визначити мудрість? Стародавні греки визначали мудрість як прояв космічного розуму, який править у всьому світі, або вважали мудрістю пізнання суті справ божественних і людських. Є й інші визначення мудрості і їх не менше, ніж визначень філософії. Так, римлянин Сенека (I ст.) уважав, що філософія має предметом не зовнішній світ, а людську мораль, тобто предмет філософії – це вчення про добро і зло.

Отже, філософія перш за все вчить нас мудро прожити і з гідністю завершити життя. Таку думку розвивали філософи: Мішель де Монтень (XVI ст.), І. Кант (XVIII ст.), філософ XIX в. Фрідріх Ніцше, а в XX ст. – Альберт Швейцер та ін. У Новий час (XVII–XVIII ст.) більшість мислителів пов'язували предмет філософії з дійсним пізнанням речей (Д. Локк, Т. Гоббс). У XIX–XX ст. предметом філософії називали «світове ціле», «суть і закони суспільства», «вивчення найбільш загальних понять», «пізнання Універсуму», науку про цінності, вивчення її як найкращої системи суспільного устрою тощо.

Сказаного цілком достатньо, щоб зрозуміти, що *предмет філософії* – це проблема, яка пов'язана з історією розвитку самої філософії. Більше того сьогодні можливі різні визначення предмета філософії, це залежить лише від того, на які позиції відстоює сам філософ, що бажає окреслити цей предмет.

Розглядаючи *друге питання*, варто пам'ятати, що філософське знання має

свою специфіку, яка докорінно відрізняє його від конкретно-наукового знання.

Специфіка філософського знання значною мірою визначається тими проблемами, які досліджуються філософією. До найважливіших проблем філософії відносяться такі:

- Хто така людина, яке місце вона займає у світі?
- Яка природа світу? В чому полягає причина й основа його існування? Чи є взагалі якісь зовнішні підстави для існування Всесвіту, чи він є самодостатнім і чи не потребує для свого буття ніяких зовнішніх сил?
- У чому полягає сенс людського життя і людства в цілому? І чи існує цей сенс взагалі?
- У чому суть людського щастя? І як, якими шляхами і засобами людина може стати щасливою?
- Як слід розуміти добро і зло? Яка їх роль у житті індивіда і людських спільнот?
- Людина і доля. Чи вільна істота людина, чи над нею панує фатум, доля? Чи визначено її життєвий шлях заздалегідь, чи ні?

На ці та ряд інших питань неможливо дати однозначні і вичерпні відповіді, і тому кожне нове покоління людей намагається відшукати власне тлумачення цих життєвосмислових проблем свого існування.

При роботі над *третьім питанням* – про сутність і структуру світогляду – зверніть увагу на те, що світогляд – це система узагальнених поглядів на світ, на місце в ньому людини і її відношення до світу, а також засновані на цих поглядах переконання, почуття й ідеали, що визначають життєву позицію людини, принципи її поведінки і ціннісні орієнтації.

До структури світогляду також входять почуття, переконання, оцінка минулого, воля. До структури світогляду варто включити і **самосвідомість**. Це один із найістотніших компонентів свідомості, який полягає в усвідомленні себе суб'єктом практичної і пізнавальної діяльності, в оцінці своїх дій, потреб й інтересів, своїх почуттів, думок, мотивів поведінки та ідеалів, свого становища в природному і соціальному середовищі.

Найважливішим компонентом світогляду є **ідеали**. У них міститься вища мета прагнень людини до істини, добра, краси, справедливості. Ідеал є духовним орієнтиром у всій людській діяльності, надає їй усвідомлення дій і цілеспрямованість.

Ще раз слід наголосити на тому, що світогляд, як і свідомість узагалі, має цілісний характер, і тому всі структурні елементи світогляду пов'язані між собою і впливають один на одного.

Протягом історії людської цивілізації сформувалися три типи світогляду: міфологічний, релігійний і філософський.

При розгляді *четвертого питання* потрібно визначити основні функції філософії та звернути увагу, що філософія як сфера, осередок духовної культури виконує різноманітні функції. Найважливішими з них є світоглядна, методологічна, гносеологічна, ціннісна, праксіологічна та інші.

Питання цільових виступів

1. Розкрийте поняття світогляду та його історичні форми.
2. Які елементи входять до структури світогляду ? Охарактеризуйте їх.
3. Розкрийте передумови виникнення філософії.
4. Охарактеризуйте особливості філософського мислення.
5. Сформулюйте предмет філософії і розкрийте її структуру.
6. Що є спільним і відмінним у філософії і науці, філософії і релігії, філософії і мистецтві ?
7. Розкрийте зміст основного питання філософії.
8. Як співвідносяться філософія і світогляд ?
9. Які функції виконує філософія ? Розкрийте їх зміст.
10. Які фактори впливають на формування та розвиток світогляду людини?
11. Яку роль відіграє філософія у розвитку конкретних наук, зокрема юридичної?

Теми рефератів

1. Філософія та світогляд. Особливості філософського знання.
2. Передумови виникнення філософії (психологічні, духовні, соціальні).
3. Основне питання філософії, його зміст.
4. Предмет та функції філософії.

Література

1. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20%E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>
2. Наумкіна О. А. Філософія для дітей – перший крок формування «людини рефлексуючої». *Філософія науки: традиції та інновації*. 2017. № 1 (15). С. 143–150. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4817/1/Naumkina.pdf>
3. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_9
4. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
5. Філософія : підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 428 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/561/1/%d1%84%d1%96%d0%b>

[b% d0% be% d1% 81% d0% be% d1% 84% d1% 96% d1% 8f% 202015.pdf](#)

6. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с.

URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65._%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf

7. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf

8. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

9. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 2. Історія філософії. Філософія Стародавнього світу

Семінарське заняття. Історія філософії. Філософія Стародавнього світу: Індія, Китай, Греція

Навчальна мета заняття: усвідомити особливості філософського знання Стародавньої Індії та Китаю, їх основні напрямки; сформулювати уявлення про формування філософських ідей у Стародавній Греції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Особливості філософського знання Давнього Сходу. Філософія Давньої Індії: основні школи та напрямки.
2. Зародження і розвиток філософської думки в Давньому Китаї.
3. Антична філософія:
  - а) зародження і становлення давньогрецької філософії (Мілетська школа, Геракліт, атомістичний матеріалізм Демокрита, елейці);
  - б) класична доба давньогрецької філософії (Сократ, Платон, Арістотель);
  - в) еліністично-римська філософія.

Методичні вказівки

В результаті вивчення теми студенти мають отримати уявлення про виникнення та становлення філософської думки. Доцільно при вивченні теми звернути увагу на передумови вивчення філософії. Слід розуміти, що філософія зародилася на ранніх етапах розвитку цивілізації в умовах поглиблення поділу праці, відокремлення розумової праці від фізичної, поступового накопичення позитивного знання про процеси і явища навколишнього світу, яке вже не вкладалося в парадигми міфологічної свідомості. Історично філософія виникла шляхом виділення із первинного синкретичного міфологічного світогляду.

Філософія долає установки міфологічного мислення і утверджує нове теоретичне відношення людини до світу та новий дискурсивний тип мислення (усвідомлений і послідовно розгорнутий).

Перші філософські системи виникли в 1 тис. до н. е. в Китаї, Індії та Стародавній Греції. Східний і західний типи культури досить відмінні. Настільки ж відмінні й типи філософствування, що витікають із них. Особливості східної філософії (Індії та Китаю) виявляються в тому, що вона: орієнтується на вихідні канонічні джерела, цінує традицію і минуле, намагається підпорядкувати чи розчинити індивідуальне у світовому цілому, часто має художньо-образний, інтуїтивний, афористичний характер, проникнута відстороненим життєвим спогляданням; її головною метою є не пізнання світу, а встановлення гармонії людини і світу; філософські системи Індії і Китаю мають одночасно і релігійний характер. На це треба звернути увагу, розглядаючи *перше і друге питання*.

Філософія Стародавньої Греції, навпаки, з моменту свого виникнення була тісно пов'язана з наукою. У центрі уваги вже перших філософських шкіл античності були питання, пов'язані з аналізом сутності буття, першооснови світу, питання влаштування всесвіту. Розглядаючи *третє питання* слід простежити основні етапи розвитку античної філософії, період існування якої закінчується разом з розпадом рабовласницького ладу. Але вона проіснувала майже тисячу років і мала великий вплив на подальший розвиток світової культури.

Питання цільових виступів

1. Порівняйте основні характеристики цивілізацій східного та західного типів.
2. Окресліть світоглядні ідеї давньокитайського «П'ятикнижжя».
3. Розкрийте сутність гуманізму давньокитайської філософії.
4. Окресліть основні світоглядні ідеї «Вед» як духовного канону Стародавньої Індії.
5. У чому полягає відмінність давньоіндійської філософії від тодішніх релігійних систем?
6. Які характерні риси філософії Стародавньої Греції?
7. Поясніть природу ідеалістичних висновків представників Піфагорійської школи.
8. Охарактеризуйте найважливіші особливості філософії Геракліта Егейського.
9. Поясніть позитивні та негативні сторони діяльності давньогрецьких софістів.
10. У чому проявляються особливості філософії Платона?
11. У чому полягає вклад Аристотеля у розвиток античної філософії?
12. Поясніть особливості та здобутки філософських шкіл пізньої античної філософії

Теми рефератів

1. Основні види і мотиви міфів.
2. Міфи у науці.
3. Вихідні особливості західного та східного типу філософствування: порівняльний аналіз.
4. Філософські Ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення.
5. Філософсько-етичні погляди Конфуція.
6. Феномен античної філософії в європейській історії.
7. Значення ідей античної натурфілософії для сучасної філософії і науки.
8. Життя та філософська діяльність Сократа.
9. Ідеалістична філософія Платона.
10. Аристотель як видатний представник античної філософії і науки.
11. Філософія в системі культури.
12. Людина як вища цінність в системі філософського знання.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>
4. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=PhilEdu_2016_2_9
5. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
6. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
7. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
8. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
9. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 3. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу

Семінарське заняття. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу

Навчальна мета заняття: допомогти здобувачам освіти зрозуміти відмінність між філософськими поглядами філософів середніх віків та епохи Відродження; ознайомити студентів із світоглядними проблемами, які намагалися вирішити мислителі Середньовіччя та епохи Відродження; сформуванню уявлення про особливості розвитку філософії в Новий час; ознайомити з розвитком емпіричного та раціоналістичного напрямків у філософії; звернути увагу на досягнення філософів Нового часу в онтології, гносеології та філософії історії.
Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Особливості середньовічної філософії. Філософія середніх віків як синтез двох традицій: християнського одкровення та античної філософії.
2. Вихідні ідеї середньовічної патристики. Аврелій Августин.
3. Середньовічна схоластика: полеміка номіналізму і реалізму. Вчення Фоми Аквінського.
4. Характерні риси духовного життя доби Відродження та особливості ренесансної філософії.
5. Провідні напрями ренесансного філософствування. Гуманізм (Данте, Петрарка, Салютаті).
6. Натурфілософія Відродження (М. Копернік, Дж. Бруно, Г. Галілей).
7. Особливості соціокультурних та духовних процесів у Європі Нового часу та особливості розвитку філософії.
8. Початок формування філософського мислення Нового часу. Емпіризм (Ф. Бекон, Д. Локк, Д. Юм, Дж. Берклі).
9. Раціоналізм європейської філософії XVII ст. (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Х. Вольф).

Методичні вказівки

Приступаючи до вивчення середньовічної філософії слід пам'ятати, що цей новий період у розвитку духовної культури Західної Європи характеризується пануванням християнства в усіх сферах життя суспільства. Філософська думка була приречена на виконання, в основному апологетичних функцій; їй належало захищати християнство як найдосконалішу релігію від нападів влади та прибічників античного політеїзму, пропагувати ідею єдності віри та знання. Звідси її назва – філософська апологетика. В такому статусі філософія перебувала протягом всього періоду патристики (II – VIII ст.)

Основною ідеєю світоглядної революції (кардинальна трансформація світогляду, що відбулася під час переходу від античності до середньовіччя, була переорієнтація з природного космосу та раціонального «логосу» на

надприродного Бога та ірраціональну віру (так званий супранатуралізм). Це треба осмислити, розглядаючи *перше і друге питання*.

Специфічною формою філософії середньовіччя була схоластика. Ключовою проблемою схоластичної філософії є проблема природи загальних понять (універсалій). У ході її осмислення окреслились дві основні течії: реалізм та номіналізм. Розглядаючи *третє питання* слід зробити висновок про те, що дискусія щодо універсалій, незважаючи на схоластичність, сприяла в цілому розвитку філософії.

Готуючи матеріал до *четвертого питання*, треба, перш за все, звернути увагу на те, що філософія Відродження (XV–XVI ст.) – це посередня ланка між середньовічною схоластикою і науково-філософським мисленням нового часу. За своїм змістом вона є подвійною і суперечливою. На відміну від офіційної (так званої, університетської) священної науки середньовіччя, виникають і поширюються не священні, а світські, людські (для всіх людей, а не тільки для вибраних) знання.

Пяте та шосте питання семінарського заняття стосуються двох напрямків романського Ренесансу – гуманістичного та натурфілософського. Перший напрям визначають філософи Піко делла Мірандола, Н. Макіавеллі та ін. Гуманізм розуміється ними як принцип, відповідно до якого людина та її розвиток є вищою цінністю людства. Нова епоха розповсюдила на людину притаманні Богу творчі здібності, які спрямовані на перетворення світу працею та наукою. Відродженню властиве антропоцентричне вчення про людину як центральну ланку космічного буття. Людина є завершенням еволюції світобудови й стає головною категорією філософствування. Натуралістичне тлумачення філософських проблем наростало у творчості таких мислителів пізнього Відродження, як М. Коперник, Й. Кеплер, Г. Галілей, Дж. Бруно тощо.

Проблематику філософії Нового часу визначили такі фундаментальні чинники, як наукова революція XVI-XVII ст. та формування громадянського суспільства (XVIII ст.). Цим зумовлено домінування гносеології, зокрема проблема методу пізнання на першому етапі (XVII ст.) розвитку тогочасної філософії і соціально – політичної проблематики на другому (XVIII ст.) в епоху Просвітництва.

Однією з ключових умов розуміння специфіки та спрямованості філософії Нового часу є увага до наукової революції XVI-XVII ст. Це необхідно враховувати при підготовці до *сьомого питання плану*.

Вихід проблем пізнання у філософії Нового часу на перший план позначається словом гносеоцентризм (від грец. «гнозис» – знання). Саме на цю специфічність новоєвропейської філософії слід звернути увагу, готуючись до *восьмого та дев'ятого питання*. Для більш глибокого осягнення специфіки філософії цього періоду необхідно зосередити увагу на способах обґрунтування можливості людини мати істинні знання про світ. У цей період виникають два основних варіанти вирішення ключового для філософії цього часу питання про основу та критерій істинного знання. У першому випадку основою та критерієм істинного знання виступає досвід та чуттєвість людини, в іншому – її розум (емпіризм та раціоналізм). Представниками окреслених варіантів вирішення

цієї проблеми були Ф. Бекон та Р. Декарт. Перший обґрунтував індукцію як метод узагальнення досвідного знання. Це лінія в європейській філософії. Декарт, навпаки, обґрунтував раціонально-дедуктивний метод пізнання, який продемонстрував велику евристичність у процесі створення геометрії. Таким чином, Бекон орієнтував філософію на обґрунтування фізики як емпіричної науки, а Декарт – математики як теоретичної науки. Філософія повинна бути методом (емпіричним або теоретичним) розвитку науки, тобто природознавства.

Раціоналізм і емпіризм розділяє різна позиція щодо ролі, значимості чуттєвого і логічно-раціонального пізнання з їх методами. Пізнавальний процес є нерозривною єдністю чуттєвого та раціонального пізнання. Абсолютизація, перебільшення ролі людських чуттів або мислення у пізнанні веде до крайностей емпіризму чи раціоналізму.

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. з'являється ціла плеяда мислителів, які, спираючись на раціоналістичні ідеї Декарта, Спінози, гуманістичні ідеали Просвітництва, роблять значний внесок у розвиток філософії. Це були Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель, які створили оригінальні системи філософського ідеалізму. Їх вчення за традицією об'єднують терміном «німецька класична філософія», яка розглядається як завершальний етап розвитку філософії Нового часу.

Питання цільових виступів

1. Осмислити, як розглядали проблеми буття філософи доби Середньовіччя?
2. В чому полягає суть поняття «патристика». Довести на прикладах.
3. В чому полягає відмінність проблем, які розглядали філософи епохи Відродження, від проблем, що вивчались мислителями епохи середньовіччя?
4. Окресліть основні особливості розвитку філософії в епоху Нового часу.
5. Порівняйте гносеологічні висновки Ф.Бекона та Р.Декарта. У чому проявилась їх подібність та відмінність?
6. Охарактеризуйте пізнавальні ідеї Дж. Локка, Т. Гоббса, Д. Юма.
7. Порівняйте погляди на субстанцію Б. Спінози і Г. Лейбніца.
8. Визначте ключові моменти французької філософії XVIII ст.

Теми рефератів

1. Причини змін світоглядних орієнтирів при переході від античності до Середньовіччя.
2. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії: тотожне та відмінне.
3. Проблема віри і розуму в середньовічній філософії: (Аврелій Августин, Фома Аквінський).
4. Сучасне значення провідних ідей християнської патристики.
5. Арабська середньовічна філософія.
6. Гуманізм як світоглядний принцип європейського Відродження.
7. Роль ренесансної філософії у формуванні європейської науки.

8. Пантеїзм як специфічна риса філософії Відродження.
9. Зародження європейського утопізму (Т. Мор, Т. Кампанела).
10. Наука як найвища духовна цінність в філософії Нового часу.
11. Сутність та причини утвердження механістичного світогляду в Європі Нового часу.
12. Тлумачення пізнання в філософії Нового часу.
13. Філософія Нового часу про світобудову.
14. Філософія Б. Паскаля про людину та її місце в світі.
15. Соціальні ідеї в філософській думці Нового часу.
16. Філософські ідеї європейського Просвітництва та їх сучасне значення.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 4. Німецька класична філософія. Діалектичний матеріалізм

Семінарське заняття. Німецька класична філософія. Діалектичний матеріалізм

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів освіти з особливостями розвитку філософської думки в Німеччині; вказати – чому німецька класична філософія виділена як окрема наука; підкреслити роль філософів І. Канта, Г. Гегеля, І. Фіхте та Л. Фейєрбаха в становленні німецької класичної філософії; розкрити сутність та зміст діалектичного матеріалізму та його роль у становленні філософського знання.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоєвропейської філософії.
2. І. Кант як засновник німецької класичної філософії. Основні ідеї І. Канта.
3. Філософські ідеї Й.-Г. Фіхте та Ф.-В.-Й. Шеллінга.
4. Філософія Г. Гегеля: вчення про абсолютну ідею; системний характер філософії; діалектична логіка.
5. Зміст «антропологічного принципу» у філософії Л. Фейєрбаха.
6. Сутність і зміст діалектичного матеріалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс).

Методичні вказівки

Класична німецька філософія за своїми теоретичними результатами стала одним з найвидатніших досягнень світової філософської думки. Її основні представники: Кант – основоположник німецької класичної філософії; Фіхте, Шеллінг, Гегель та Фейєрбах. Внесок цих філософів у становлення логіки, діалектики, онтології, гносеології, етики та естетики, в дослідження проблем взаємозв'язку і розвитку в природі, суспільстві та свідомості людей, їх пізнавальних і діяльних можливостей важко переоцінити. Разом з тим, німецька класична філософія довела необхідність нових підходів до теоретичного осмислення світу.

При підготовці до *першого питання* варто звернути увагу, що у середині 18 століття нової ери ідеї французького просвітництва заволоділи думками німецької інтелігенції. Першими, хто почав поширювати ідеї просвітництва в Німеччині були: Й. Вінкельман, Г. Лессінг, Й. Пестолоцці та І. Кант. Просвітництво в Німеччині набуває форми культурного руху і має багато ідей та обдарованих людей. Вищою цінністю для німецьких просвітителів стала ідея свободи. Античність сприймалась як втілення її форми. Античні міста – поліси сприймалися як німецькі роздріблені держави. Відроджується любов до культури. Формується літературно – філософський напрям «Буря і натиск» з ідеєю єдності німецьких земель. Водночас німецька класична філософія постала закономірним результатом попереднього розвитку новоєвропейської філософії.

Вона була останньою класичною формою європейської філософії. Після неї розпочинається період неокласичної філософії. Німецька класична філософія увібрала в себе провідну тематику новоєвропейської філософії загалом, попередні досягнення європейської філософії і піднесла на новий рівень формулювання і вирішення основних проблем попередньої філософії. Крім того, німецька філософія внесла нові аспекти в світову філософську думку, зокрема: 1) явище активності або діяльності особистості; 2) принцип системності знань (будь – яке знання обґрунтоване, достовірне лише в системі знань); 3) ідея розвитку (все пов'язане з усім і все розвивається); 4) явище рефлексії (розвиток пізнання відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомлення).

Друге питання зосереджене на дослідженні філософських поглядів Іммануїла Канта (1724 – 1804 роки), з діяльністю якого пов'язаний початок німецької класичної філософії.

Творчість І. Канта поділяється на три періоди. Перший період (50 - 60 роки) називається докритичним. В цей час він пробує пояснити походження світів через охолодження Сонячних систем. Головне питання, яке ставив в цей час філософ, було: Як на основі розгляду фізичних сил пояснити походження Космосу? Другий період (70 – 80 роки нової ери) називають критичним. В цей період І. Кант досліджує пізнавальні здібності у книзі «Критика чистого розуму» (звідси назва періоду). Він ставить три питання: Що я можу знати? (де виводить пізнавальні можливості людини); Що я повинен робити? (де з'ясовує природу моралі); На що я можу сподіватись? (де розкриває сутність релігії). У книзі «Критика чистого розуму» І. Кант вказує на те, що початок будь – якого пізнання розпочинається знанням, яке він назвав «апріорним» (те що попереду). Це знання охоплює поняття простір і час, кількість і якість, причина і наслідок, мета і Бог (це знання перед свідоме). І. Кант виділяє чотири антиномії (протилежності між двома судженнями) чистого розуму. Одна з них “Світ має початок у часі і обмежений у просторі. І світ не має початку у часі і меж у просторі”. Кожна антиномія складається з тези та антитези. У книгах «Критика практичного розуму» та «Критика здатності судження» І. Кант порушує проблеми етики (моралі). Його етика обґрунтувала законність вимог поважати гідність людської особи. Призначення людини – зробити своєю головною метою досягнення блага на Землі, в тому числі вічного миру. Моральний закон, який розробив І. Кант, носить назву категоричний імператив. Його суть виражена в таких словах: «Роби тільки за тим максимумом, керуючись яким будеш у змозі побажати, щоб він став загальним законом», «Роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі кожного іншого так, як до мети, і ніколи не ставився так, як до засобу». Третій період (90-ті роки 18 століття) називається антропологічним. В цей час І. Кант ставить питання: Що таке людина? У книзі «Антропологія з прагматичного погляду» він з'ясовує питання, чи може людина за реальних умов життя здійснити своє призначення і дає ствердну відповідь на це питання. Тому відкриття І. Канта в цьому питанні порівнюють з відкриттям Коперніка. Копернік зрушив Землю, а І.Кант зрушив людину, поклавши край її пасивності, як до цього розглядала людину

попередня філософія. За своїми поглядами І. Кант був дуалістом. Він ділить дійсність на два світи: світ речей у собі, які позначають матеріальний світ, а також Бога, свободу волі і безсмертя душі; світ людської свідомості, яка не має можливості пізнати перший світ. Таким чином, значення діяльності І. Канта в тому, що: 1) він дав виправдану картину пізнання: пізнання не є дублюванням реальності, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом.; 2) людський розум може визнати надійним те знання, яке він сам вибудував; 3) людина постає в поглядах І. Канта творчою.

При підготовці до *третього питання*, варто зауважити, що І. Фіхте (1762–1814 роки) створив оригінальне суб'єктивно – ідеалістичне вчення, згідно з яким, історія – це діалектика і активна взаємодія абсолютного «Я» (самосвідомості людства) та індивідуального «Я» окремої людини. «Діяти! Діяти! – ось для чого ми існуємо». Реалізація волі людини створює всесвітню історію, як перехід із сфери необхідності у царство свободи.

При підготовці до *четвертого питання*, варто зауважити, що головною працею філософії Георга Гегеля (1770–1831 роки) є «Феноменологія духу», яка визначила його, як об'єктивного ідеаліста. Одночасно ця книга вказує, чому саме Г. Гегель надав системності філософським знанням. Чому ж Г. Гегель є об'єктивним ідеалістом? Тому що у своєму дослідженні він вважав, що основою буття є духовна субстанція – «Абсолютна ідея». Він назвав її діючим розумом, який все створює. Абсолютна ідея, тобто система категорій, що само розвиваються. Ця система є творцем природи і людського суспільства. Гегель доводить логічний рух понять, категорій, наприклад таких, як якість, кількість, міра. 1 – теза якість; (буття). 2 – антитеза – кількість; (ніщо). 3 – синтез – міра; (становлення). Ці категорії – до природні, до суспільні сутності, перед якими в вихідному пункті «Абсолютної ідеї» попередні розвиваються ще абсолютніші – буття, ніщо, становлення. Отже на рівні синтезу здійснено становлення якісно нового етапу діалектичного розвитку, який включає попередні етапи як свої. Система філософії Г. Гегеля проявляється також в тому, що він дослідив стадії розвитку абсолютної ідеї в природі (книга «Філософія природи»), в суспільстві (книги «Філософія історії» та «Філософія природи»), у свідомості (книги «Наука логіки», «Філософія духу», «Філософія релігії», «Естетика» та «Історія філософії»). Головним у вченні Г. Гегеля є діяльна активність суб'єкта.

Г. Гегель сформулював поняття методу. «Метод є не тільки вища сила чи, вірніше, єдина і абсолютна сила розуму, але вище і єдине пробудження, що знайшло себе у всьому через самого себе». Також Г. Гегель вважається засновником діалектики. Так, у законі про перехід кількості в якість він розкрив і обґрунтував зміст стрибків – якісних переходів у процесі розвитку. У законі єдності і боротьби протилежностей він всебічно розкрив суперечності, як джерело саморозвитку явищ, предметів і процесів.

Під час підготовки до *п'ятого питання*, необхідно зосередити увагу на антропологічному принципі Людвіга Фейєрбаха (1804 – 1872 роки) – це єдність людської природи, що протиставляється гегелівському духовно – розумовому визначенню людини. З його точки зору, справжньою філософією може бути

лише антропологія людини. Мислить не душа, не мозок, а сама людина, – говорив він.

Таким чином, німецькі філософи зробили значний внесок у дослідження проблем онтології, гносеології, антропології та етики. Вони конкретно визначили свої погляди на буття, по суті, вказавши на свою приналежність до матеріалістів, об'єктивних та суб'єктивних ідеалістів та дуалістів.

Шосте питання передбачає розгляд діалектичного матеріалізму, головним втіленням якого є марксизм. Основоположники марксизму створили досить гуманне вчення про людину. Людина для них за родовою сутністю є активною і творчою істотою з доцільним життям. Вона має беззастережне право на самореалізацію. Це – особистість у суспільстві. Це – індивідуальність у визначенні сенсу свого життя. Вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх.

Але за капіталістичних умов людина праці відчужується від своєї родової сутності. Жорстока експлуатація позбавляє її зацікавленості в результатах власної діяльності, які належать власникові. Крім того, виснажлива праця позбавляє робітника можливості духовного розвитку і навіть повноцінного спілкування з іншими людьми. Ці жорстокі умови створюються приватною власністю. Для нормального життя і розвитку людини приватну власність необхідно ліквідувати, так учили класики марксизму.

До К. Маркса людина вимірювалася або за наявністю свідомості (Й. Фіхте, Г. Гегель), або шляхом з'ясування її природних характеристик, як це робив Л. Фейєрбах. Це були односторонні визначення. К. Маркс же пов'язав матеріальне й духовне в людині її соціальною (суспільною) визначеністю. Для нього людина й не суто природна і водночас не лише духовна істота. Вона людська істота, рід якої твориться суспільним життям. Людина – не абстракт, пояснював геній, а сукупність суспільних відносин.

Водно час К. Маркс не відкидав думку про “природність” людини. Адже суспільна людина підпорядковує собі природу, активно її перетворює у своїх інтересах. Цей процес К. Маркс назвав практикою.

Питання цільових виступів

1. Чому німецька філософія виділяється в окремий період?
2. Розкрийте зміст “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
3. Поясніть розуміння Г. Гегелем життєвого циклу абсолютної ідеї.
4. Окресліть особливості філософської позиції Л. Фейєрбаха.

Теми рефератів

1. Особливості та здобутки німецької класичної філософії.
2. Ідея “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
3. Етичні та естетичні погляди І. Канта.
4. Вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею.
5. Теорія діалектики Г. Гегеля.
6. Філософія Л. Фейєрбаха, та її вплив на європейську філософію

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B_%D0%93/65._%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 5. Сучасна західна філософія

Семінарське заняття. Сучасна західна філософія

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів освіти із особливостями розвитку філософії XIX-XX ст., опрацювати погляди науковців цієї епохи, осмислити нове розуміння і ставлення до світу та людини філософів епохи.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Особливості духовних процесів та розвитку філософії у XX ст. Критичний перегляд принципів та традицій класичної філософії.
2. Науково-натуралістична філософія XX ст.: неопозитивізм, лінгвістична філософія, постпозитивізм, радикальна гносеологія та неокантіанство.
3. Поворот до людини: антропологічні напрямки новітньої західної філософії (екзистенціалізм, «філософія життя», психоаналіз, персоналізм).
4. «Нова філософська хвиля» та постмодерн.
5. Релігійна філософія

Методичні вказівки

Ретроспективний погляд на західну філософію кінця XIX-XX століть передбачає, перш за все, вивчення історичних та соціокультурних умов, які склалися на той час в Західній Європі. При підготовці до *першого питання* плану слід звернути увагу на характерні ознаки часу, що породжували низку глибоких соціальних зрушень та вплинули на зміни філософського осмислення проблеми людини, суспільства, сенсу історії тощо.

Також треба наголосити на тому, що в XIX ст. відбулася фундаментальна переорієнтація європейської філософії, пов'язана із запровадженням парадигми некласичного філософствування. Некласична філософія виводила на перший план реальності людської поведінки та позараціональні її чинники, звертала увагу на ті сторони людської життєдіяльності, які перебували поза увагою класики.

Наступні *пункти плану* (2-5) ілюструють одну з можливих класифікацій сучасної світової філософії.

Пристаючи до розгляду новітньої наукової філософії (*друге питання*) слід зрозуміти, що незвичайність нових наукових відкриттів гостро поставила питання про природу наукових понять, співвідношення чуттєвого і раціонального моментів пізнання, питання про істину та її критерії, закономірності розвитку науки, наукової революції та науковості власне філософського пізнання світу.

З кінця XIX ст. впливовим став позитивістський напрям з його установкою на точне знання. Традиції неопозитивізму розвивалися в межах так званої аналітичної філософії, а на початку 70-х років XX ст. виникає течія, умовно названа постпозитивізмом (Т. Кун, І. Локатос, П. Файерабенд та ін.).

Філософське осмислення людини представлене основними течіями антропологічного напрямку (*питання 3*). Найбільш популярним напрямом в ХХ ст. стає екзистенціалізм, який запропонував іншу парадигму людини – філософію існування. Буття кожної людини розглядається екзистенціалістами як абсолютне. Центральним поняттям цієї філософії стає поняття екзистенції – специфічно людського буття, буття на межі, буття в граничних станах (відчаю, жаху, зіткнення зі смертю).

Виникнення та поширення екзистенціалізму пов'язане з іменами М. Гайдеггера, К. Ясперса (німецьких філософів), а також з творчістю французьких екзистенціалістів – Ж.-П. Сартра, А. Камю, Г. Марселя, М. Мерло-Понті та С. де Бовуар. До попередників екзистенціалізму традиційно відносять таких мислителів, як француз Б. Паскаль, данський філософ С. К'єркегор, німецький Фрідріх Ніцше.

Важливу роль у формуванні сучасного погляду на людину відіграли і інші антропологічні течії – «філософія життя» (А. Бергсон, Г. Зіммель, В. Дільтей, Ф. Ніцше), персоналізм (Е. Муньє, М. Бердяєв) та фрейдизм (З. Фройд, К.-Г. Юнг, А. Адлер, Е. Фромм).

Переходячи до *питання 4*, слід звернути увагу на те, що кризове світовідчуття було характерне для мислителів Європи вже в першій половині ХХ ст., однак якщо для Гуссерля та Гайдеггера «деструкція» історичних побудов розуму була позитивним заняттям з метою виявити їх передумови для «реанімації» новоєвропейської культури, то сучасний стан критики можна було б назвати більш безкомпромісним. Його часто іменують станом постмодерну.

Тут важливо простежити аргументи основних напрямків постмодерністської критики. Це, по-перше, перегляд новоєвропейських передумов, пов'язаних з розумом, що нібито організує навколо себе весь пізнаваний світ. Так, Ж. Дерріда (1930-2004) намагається спростувати основний постулат західної метафізики та науки про єдність та універсальність істини буття, зрозумілого в якості наявної присутності. Він відзначає, що цієї наявності взагалі нема: теперішнє, сформоване минулим, водночас вкарбовується майбутнім проектом. Тож теперішнє є плин, який не відповідає самому собі, – «розрізнення і відстрочення». Відтак, так званих західний «логоцентризм» нав'язує людині обмежений погляд на світ, і належно досягнути відсутність джерела, розмежування, а не тотожність як первинне самого мислення.

Перегляд ролі суб'єкта як центра та основи презентації суцього здійснив, зокрема, Ж. Дельоз (1926-1995). Розробляючи «досвід інтенсивного філософствування», він протиставляє його ідеалізованій позиції «позачасового незацікавленого спостерігача», спираючись на різноманітні безособові структури, – так звані «потoki бажань та інтенсивності», в яких смисл переживається як подія.

Розглядаючи *питання 5* треба наголосити, що філософські напрями релігійної орієнтації на Заході виникли в основному в руслі християнського релігійно-теологічного комплексу або в безпосередньому зв'язку з ним.

Найбільш концептуально стійкими та ідеологічно впливовими в західному світі є неотомізм, тейярдизм і персоналізм.

Питання цільових виступів

1. Окресліть основні етапи становлення позитивістської філософії.
2. Доведіть спільне і відмінне в поглядах представників аналітичної філософії.
3. Проаналізуйте особливості «критичного реалізму» К. Поппера.
4. В чому суть прагматизму?

Темати рефератів

1. Неопозитивізм як філософія сциєнтизму.
2. Філософія прагматизму в сучасній західній філософії.
3. Сутність і причини виникнення неокантіанства.
4. Еволюція психоаналізу: від Фрейда до Фромма. Фрейдизм і неофрейдизм.
5. Філософія Ніцше – переоцінка всіх цінностей.
6. Феноменологія Е. Гуссерля.
7. Людина в світі і світ людини в філософії екзистенціалізму.
8. Проблема свободи в екзистенціальній філософії.
9. Структуралізм та постструктуралізм.
10. Основні позиції та надбання філософського постмодерну.
11. Сучасна філософська герменевтика: основні проблеми й етапи розвитку.
12. Християнський еволюціонізм Тейяра де Шардена.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1>

[%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf](#)

6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г . Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 6. Розвиток філософської думки в Україні

Семінарське заняття. Розвиток філософської думки в Україні

Навчальна мета заняття: дати здобувачам освіти уявлення про особливості української філософської думки, умови її формування; підкреслити людинолюбство української філософії, її терпимість до інших світоглядних впливів; окреслити основні віхи становлення української філософської думки.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність та основні риси української філософії.
2. Філософія за часів Київської русі.
3. Києво-Могилянська академія як осередок розвитку філософської думки.
4. Філософія Г. С. Сковороди.
5. Українська філософія XIX-XX ст.

Методичні вказівки

Приступаючи до розгляду *першого питання*, варто усвідомити, що українська філософія – явище переважно внутрішнє у відношенні до української культури, тому що вона виражала, концентрувала, виводила на рівень осмислення важливі риси національного характеру. Ці риси наступні: 1) емоційність та чутливість (постають в якості співчуття, зацікавленого ставлення до людини); 2) сентиментальність та естетизм (позитивно проявляють себе як любов до краси в усіх її проявах); 3) психічна рухливість (українець швидко адаптується до різних ситуацій життя); 4) шанування індивідуальної свободи (історично проявляється в небажанні українців коритися насильству, іноземному пануванню); 5) релігійність українського народу; 6) ставлення до Землі та природи з любов'ю. Особливостями української філософії є: 1) вона постає внутрішнім явищем української культури; 2) українська філософія не проявляла схильності до абстрактно – раціональних системних побудов; 3) вона проявляла схильність до моральних настанов (наприклад: «Повчання дітям» князя Володимира Мономаха); 4) переважно позитивно ставилась до релігії; 5) сильно повернена в сторону історичних осмислень особливостей долі українського народу; 6) вона досить сильно інтегрована в літературу, громадсько-політичну думку.

Друге питання присвячене вивченню філософії часів Київської Русі, що охоплює період з 9 по 14 століття. Ця філософія поєднала принесену християнством світову, перш за все старогрецьку філософську думку та традиційні міфологічні світоглядні уявлення східних слов'ян. Та все ж в Київській Русі (Україні) формується своєрідний тип філософствування, що відрізняється суб'єктом пізнання. «Любомудр» – філософ виступає як цілісний суб'єкт. Він мислить себе як факт всередині буття. Перше визначення поняття «філософія» в Україні міститься в творі Климента Окидського «Пространне

житіє Костянтина – Кирила Філософа». Це визначення звучить так: « філософія – це «знання божих та людських речей, що навчає, як людина може прийти до Бога, як ділами своїми наблизитись за образом і подобою до творця свого». В Києво-Руській філософії існує негативне ставлення до природного «творного» світу.

Світ земний, як осередок «зла», що протистоїть ідеальному показано в літописі Володимира Мономаха «Повчання дітям». Оспівування книжкових знань, символів, знайшло своє відображення у літописах: «Повість минулих літ», «Ізборник Святослава 1076 року», «Моління Данили Заточника», «Слово про закон і благодать» монаха Іларіона. У поглядах староруських філософів: «Серце є ланкою, яка зводить воєдино розум, чуття і волю людини та наближає її до Бога». Староруська філософія розвивалась до 1470 року, поки, по смерті останнього київського князя Симона Омельковича не було скасоване Київське удільне князівство, а влада не перейшла до литовських князів.

Таким чином, філософія Київської Русі відрізнялась тим, що: 1) від самого початку постала у поєднанні з давньогрецькою філософією; 2) філософія і мудрість сприймалися переважно як найперші настанови для індивідуального самозаглиблення: «філософствування у Христі»; 3) на першому плані не знаходились питання абстрагування, а перш за все, моральні настанови.

При розгляді *третього питання*, варто пам'ятати, що протягом 15–17 століть Україна перебуває в складі Великого Литовського князівства, а потім Речі Посполитої. Відповідно і розвиток філософської думки ділиться на два періоди. Перший період – 14–15 століття, другий – 16–17 століття. В другому періоді посилюється вплив на українську філософію католицької церкви, і відповідно посилюється національно-визвольний супротив на рівні філософської думки. Звичайно, перебування в складі цих держав мало для України і позитивні риси. По-перше, внутрішнє життя в Україні дещо стабілізувалось після років монголо – татарського іга. По-друге, відкрились можливості для більш інтенсивних зв'язків із країнами Західної Європи. Відомими філософами-гуманістами кінця 15 – першої половини 16 століття були Юрій Дрогобич, Сергій Оріхівський, та інші філософи. Відправною точкою світогляду цих діячів були ствердження гідності особи, ідеалів соціальної справедливості. Центрами розвитку філософської думки були братства та академії. Зокрема, в Острозькій академії працювали відомі просвітники Г. Смотрицький, В. Суразький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Петро Скарга та інші. Їхніми світоглядними орієнтирами були: 1) вони відстоювали ідею захисту українського народу; 2) порушували питання про громадські права і особисті свободи; 3) відстоювали думку про природну рівність людей; 4) орієнтувались на внутрішнє духовне життя людини. Філософ І. Вишенський мав деякі відмінні погляди, більше орієнтуючись на східний, російський світ. Зокрема, він рішуче виступив 40 проти західноєвропейських впливів на українську культуру. В Києво-Могилянській Академії, заснованій у 17 столітті працювали відомі філософи І. Галятовський, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський та інші. Вони вважали, що: 1) філософія це система дисциплін, яка повинна віднайти істину (до речі у Академії

викладались діалектика, натурфілософія, психологія, метафізика); 2) істину слід шукати на шляху дослідження наслідків Божої діяльності; 3) здобуття істини є результатом складного процесу пізнання; 4) пріоритетне значення має розум; 5) вирішальне значення для пізнання має науковий метод; 6) сенс життя у творчій праці. Засновник Києво-Могилянської Академії Петро Могила мав такі погляди: 1) відстоював ідею розвитку науки та освіти під егідою церкви; 2) закликав поширювати освіту серед народу; 3) наполягав на пріоритетності духовної влади над світською; 4) окреслив образ бажаного володаря «Філософа на троні».

Черврте питання присвячене вивченню творчості видатного українського філософа Г. С. Сковороди (1722–1794 роки). Він народився в селі Чорнухи Лубенського козачого полку, в родині збіднілого козака. Випускник Києво-Могилянської Академії. Відомий своїми творами, які дійшли до нашого часу у вигляді збірок поезій: «Наркисс», «Асхань», «Басні харківські» тощо. Погляди Г. С. Сковороди: 1) світ складається з двох натур: видимої чуттєвої і невидимої, духовної; 2) дві натури існують паралельно; 3) існує три світи: макрокосм (природа), мікркосм (людина) та світ символів (Біблія). Біблія, з точки зору Г. С. Сковороди, особливий реальний світ, який існує між мікросвітом і макросвітом.; 4) людина, як малий світ, поєднує в собі дві натури; 5) перед людиною стоїть завдання пізнати себе; 6) потрібно прислухатись до голосу серця; 7) любов та віра дасть змогу людині вийти за межі свого «Я»; 8) людське щастя втілюється не лише в духовних шуканнях, а й у праці.

Під час розгляду *п'ятого питання* варто звернути увагу, що у 19 – на початку 20 століття українська філософія розвивалась не як самостійне явище, а під впливом тих держав і культур, в яких перебувала Україна. Розвивалась як класична філософія, так і філософія бунтарська, національно – визвольна. До носіїв класичної філософії можна віднести Петра Лодія, Памфіла Юркевича, автора праць «Ідея», «Серце і його значення в житті людини», та інших. Бунтарська, національно – визвольна філософія знайшла своє відображення у творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова та інших.

Так, Т. Шевченко (1814–1861 роки) у своїх творах “Розрита могила”, «Великий льох» та інших, вивчав проблеми людини, її переживання. Іван Франко мав наступні світоглядні позиції: 1) ставив у центр міркувань людину; 2) основним чинником майбутніх зрушень вбачав прогрес науки і техніки; 3) критично ставився до марксизму щодо матеріалізму; 4) був прихильником індуктивного методу дослідження; 5) виступав проти “державного соціалізму”; 6) моральну опору людства вбачав в релігії.

Михайло Драгоманов (1841–1891 роки) народився в місті Гадячі у дворянській родині. Прогресивною рисою його діяльності була боротьба проти царського самодержавства. Він вважав, що соціальну несправедливість можна усунути лише докорінними змінами економічного ладу. Земля і фабрики повинні стати власністю робітників. За філософськими поглядами – матеріаліст, атеїст. Він відстоював право спілкуватись рідною мовою, захищав українську культуру.

В кінці 19 – на початку 20 століття плідно працював В. Вернадський

(1863–1945 роки). Він став творцем вчення про ноосферу. Його твори формували біосферне мислення. Під впливом діяльності людини біосфера поступово перетворюється в нове середовище – ноосферу (сферу розуму). Це приведе до радикальних змін в самій біосфері. В. Вернадський постійно вболівав за Україну, виступав за збереження культурної спадщини українського народу. На початку 20 століття активізувалась пропаганда національно – визвольних ідей як в Україні, так і у вигнанні, в межах української діаспори. Досить популярними були погляди Дмитра Донцова, який зокрема у книзі «Дух нашої давнини» проповідує наступні погляди: 1) визнання впливу ідей на історичний розвиток; 2) визнання вирішальної ролі людської особистості в історії; 3) основною силою індивідуума розглядав ірраціональну волю; 4) ратував за повернення до джерел національних традицій.

За межами України досить плідно працювали філософи В'ячеслав Липинський (автор книг «Листи до братів хліборобів», «Релігія і церква»), Юрій Липа (автор книг «Українська доба», «Українська раса»), С. Тудор, П. Козланюк, В. Левинський та інші.

Питання цільових виступів

1. Поясніть зміст основних особливостей української філософії.
2. Охарактеризуйте роль братських шкіл та Академій у розвитку освіти і філософії в Україні.
3. Розкрийте зміст філософських ідей Г. С. Сковороди.
4. Поясніть, чому в становленні української філософії значну роль відіграли українська література та суспільно – політичні рухи.
5. Окресліть зміст світоглядних ідей представників української літератури 19 століття.
6. Аргументуйте, в чому полягає сучасне значення ідей В. Вернадського.

Теми рефератів

1. Провідні філософські джерела Київської Русі про людину, суспільство та історію.
2. Україна та Західна Європа 16–17 століть: вплив їх зв'язків на розвиток філософії.
3. Роль православних братств і братських шкіл у розвитку філософії та освіти України.
4. Життя та філософська творчість Григорія Сковороди.
5. Філософсько-світоглядні погляди Т. Шевченка.
6. Вихідні філософсько-світоглядні погляди В. Вернадського.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf

3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с.
URL:http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65._%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL:<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 7. Філософський зміст категорії «буття». Матерія, її властивості та форми існування

Семінарське заняття. Філософський зміст категорії «буття». Матерія, її властивості та форми існування

Навчальна мета заняття: розкрити процес формування людини в результаті активної її діяльності по відношенню до природи, накопичення знань про рівні і рух матеріального світу; окреслити студентам поняття «буття», погляди філософів на буття та форми буття.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Категорія буття, її сенс і специфіка. Основні форми буття.
2. Еволюція філософського розуміння матерії. Співвідношення матеріального та ідеального. Рівні організації матерії.
3. Рух як спосіб існування матерії та його основні форми. Рух і спокій.
4. Філософське розуміння простору і часу, їх властивості та різноманітність їхніх форм.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання плану* треба з'ясувати, що проблема буття є однією з найдавніших тем філософських роздумів. За традицією у філософії XX ст. філософськими науками про буття є метафізика й онтологія.

Метафізика – філософське вчення про надчуттєві принципи та першооснови буття, вона розглядає найперші позачуттєві та позафізичні засади буття, шукає коренів буття.

Онтологія – філософське вчення про буття як таке, вивчає прояви буття, те, яким воно постає перед людиною та осмислюється нею, розглядає види, рівні, форми буття. Онтологія вивчає основи всього сущого: матерію, рух, розвиток, простір, час, необхідність, причинність та ін.

Поняття буття є вихідним у філософії. Воно має найширший, граничний ступінь узагальнення. Буття - це все те, що є, що існує. Але в цій категорії філософія фіксує не лише існування світу, а більш складний характер всезагального зв'язку між предметами та явищами світу. У категорії «буття» здійснюється інтеграція основних ідей про світ як ціле: світ є, існує як безмежна та неминуха цілісність. Цілісний світ - це всезагальна єдність, яка включає в себе різноманітну конкретність і цілісність речей, процесів, станів, організмів, структур, систем, людських індивідів та інше. За традицією їх називають сущими, а світ у цілому - сущим. Кожне суще унікальне, неповторне у його внутрішніх і зовнішніх умовах існування.

При розгляді форм буття, треба звернути увагу на специфічність буття людини.

Світ, у якому ми живемо – це матеріальний світ. Він містить предмети, процеси, що перетворюються один в одного, виникають і зникають, відображаються у людській свідомості та існують незалежно від неї. Уся ця різноманітність складає матеріальну дійсність. З цього треба виходити, розглядаючи *друге питання*.

Матерія – це об'єктивно реальне буття світу в часі, просторі та русі, пізнаване людиною. Як філософська категорія матерія означає об'єктивну реальність, що дана людині у відчуттях, відображається ними, але існує незалежно від них та від людської свідомості. Матерія визначає найбільш суттєві властивості об'єктивно - реального буття світу: цілісність, невичерпність, мінливість, системна упорядкованість та інше.

Третє і четверте питання присвячені розгляду атрибутів матерії. Найважливішим атрибутом матерії, способом її існування є рух. Джерелом руху виступає сама матерія. Матерії притаманна здатність до саморуху. Рух виявляється у багатьох формах. Кожному рівню організації матерії (нежива природа, жива природа, суспільство) притаманна своя різноманітність форм руху. Матерії притаманна також здатність до розвитку і саморозвитку. Розвиток як самоперехід від старого до нового, завдяки якому з'являється нова якість речей – є універсальною властивістю Всесвіту.

Рухома матерія існує в просторі і часі. Простір і час – це філософські категорії, які відображають основні форми існування матерії. Просторово-часові характеристики має будь-яке явище буття світу. Простір виступає найзагальнішою формою сталості, збереження змісту об'єктивної реальності, характеризується співіснуванням об'єктів, їхньою взаємодією, протяжністю, структурованістю та іншими ознаками. Час – це форма розвитку змісту об'єктивної реальності, внутрішня міра його існування та самознищення. Час як форма існування матерії характеризується послідовністю, тривалістю, ритмами, темпами та ін. Єдність простору та часу називають просторово-часовим континуумом. Розрізняють соціальний, історичний, астрономічний, біологічний, психологічний, художній, філософський зміст простору і часу.

Питання цільових виступів

1. Значення проблеми буття для філософії.
2. Основні функції буття у філософії.
3. Класичне та некласичне розуміння буття в історії філософії.
4. Сучасна космологія та квантова механіка про світобудову.
5. Розкрийте основні аспекти значення проблеми буття для філософії.
6. Окресліть бачення буття в історії філософії.
7. Поясніть, яке місце в пізнанні світу належить «науковій картині світу».

Теми рефератів

1. Онтологія як галузь філософського знання.
2. Еволюція філософських уявлень про субстанцію.
3. Сучасна наука про рівні і форми виявлення буття. Буття і небуття.
4. Віртуальна реальність як новий вид буття.

5. Сучасна наука про будову матерії.
6. Фізичне та філософське розуміння руху.
7. Місце і роль просторово-часових уявлень в життєдіяльності людини.
8. Поняття соціального простору.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 8. Проблема свідомості у філософії

Семінарське заняття. Проблема свідомості у філософії

Навчальна мета заняття: ознайомити студентів з сутністю поняття «свідомість» та генезис свідомості; розкрити розвиток поглядів на свідомість в історії філософії; з'ясувати характерні риси свідомості та її структуру.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Свідомість як філософська проблема.
2. Розвиток проблеми свідомості в історії філософії.
3. Структура свідомості. Свідомість та самосвідомість.
4. Функції свідомості.

Методичні вказівки

Питання 1-4 передбачають вивчення феномену свідомості людини.

У першому питанні варто зауважити, що свідомість опосередковує людське ставлення до навколишнього світу. Завдяки взаємодії людини і світу відбувається процес відображення всього, що оточує людину, в її свідомості. Свідомість – це здатність головного мозку людини цілеспрямовано відображати світ, перетворювати його в образи і поняття.

Виникнення свідомості як соціально-культурного явища безпосередньо пов'язане із зародженням мови, в якій формувались і відбивалися перші свідомі уявлення людей. Свідомості поза мовою не існує. Будучи засобом взаємного спілкування, обміну досвідом, мова об'єднує людей не тільки даного часу, а й різних поколінь. Крім того, мова є специфічним засобом зберігання та передавання інформації, а також управління поведінкою людини, пізнання об'єктивного світу і самосвідомості особи.

Визначальним фактором виникнення свідомості є соціальність. Саме завдяки соціальності людина закріплювала, удосконалювала і трансливала у поколіннях навички трудової та розумової діяльності, адже між побудовою зовнішньої практичної діяльності і внутрішньою розумовою діяльністю людини є певна відповідність.

Свідомість не зводиться до психіки людини. Психіка складається із таких духовних утворень, як свідоме і несвідоме, що є багатомірними і перебувають у постійній взаємодії. Свідомість – це насамперед знання. Без знання свідомості не існує.

При розгляді другого питання, необхідно звернути увагу, що наука про свідомість носить назву феноменологія (з грецької «логос» – вчення, «феномен» – те що себе у самому собі показує). По суті феноменологія є онтологією свідомості. Однією з найбільших таємниць світу є здатність людини усвідомлювати, розуміти дійсність. Перші уявлення про свідомість з'явилися в найдавніші часи., коли людина зрозуміла, що процеси, які відбуваються в її

голові, відмінні від процесів у природі. Складність вивчення свідомості полягає в тому, що ми не можемо спостерігати явищ свідомості. Звідси й дискусії про те, що свідомості не існує, що це лише функція людського організму. Становлення феноменології як напрямку філософії пов'язано з творчістю Едмунда Гуссерля. Взагалі в західній феноменології існує два розуміння свідомості, які протистоять один одному. Це вчення Е. Гуссерля та Мартіна Хайдеггера. Для Е. Гуссерля, об'єктивна реальність це спонтанно-сміслові життя свідомості, тому предметом феноменології є перш за все опис актів свідомості у їх ставленні до об'єктів, а сама свідомість розуміється як «чиста», тобто така, яка відділена від людини і суспільного середовища. У М. Хайдеггера людське буття – це нерозривний зв'язок світу та людини.. Свідомість відходить на другий план, і є лише один феномен, а не багато, як у Е. Гуссерля. Головним феноменом у М. Хайдеггера є людське існування. Він захищає ідею про те, що феноменологія є онтологією (тобто буттям свідомості). Витоки уявлень про свідомість з'явилися у Стародавній Греції. Тоді почали розмежовувати свідоме і несвідоме, матеріальне та ідеальне у трактуванні психіки людини. Так, Геракліт основу свідомих дій позначив поняттям “логос” (слово, думка). Матерію і свідомість між собою розрізнили софісти, а за ними філософ Сократ. У Платона об'єктивний зміст актів свідомості відокремлюється в особливий світ ідей, протилежних всьому матеріальному світові. В подальшому сформувались матеріалістичний та ідеалістичний напрямки уявлень про свідомість. Так, суб'єктивний ідеалізм абсолютизує індивідуальну свідомість особистості, а єдиним методом її дослідження бачить інтроспекцію (тобто опис окремих елементів свідомості). Об'єктивний ідеалізм розглядає свідомість, як самостійну суть, що не залежить від матерії і знаходиться поза нею. (Г. Гегель «Феноменологія духу»). Матеріалізм розглядає свідомість, як залежне від матеріального світу. У 17–18 століттях існував механічний погляд на матеріальну обумовленість свідомості. Свідомість розглядалась як результат механічної реакції організму (мозку людини) на зовнішні виклики. З появою еволюційної теорії Ч. Дарвіна виникло два матеріалістичних напрямки у філософії: вульгарно - матеріалістичний та поведінковий. З точки зору вульгарного матеріалізму, який нині називається школою наукового матеріалізму, людський організм підкоряється принципам теорії Ч. Дарвіна. В процесі адаптації організм використовує свідомість як регулятор поведінки. Свідомість є продукт діяльності мозку. Поведінковий напрям характеристики свідомості сповідують біхевіористи і прагматики. З їхньої точки зору свідомість визначається поведінкою людини, що обумовлено біологічними потребами організму та зовнішніми впливами. Діалектичний матеріалізм, як напрям матеріалізму, висуває такі принципи розкриття суті свідомості: розвиток, відображення, діяльність. Принцип розвитку вказує на історичну обумовленість свідомості. Принцип відображення – це відображення людською свідомістю розвиваючого світу і принцип діяльності – це характеристика свідомості як дієвої сили.

Третє питання зосереджене на розгляді структури свідомості, при цьому варто значи, що структура свідомості включає в себе підсвідомість,

усвідомлення та понад свідомість. Підсвідомість – це природні інстинкти, які удосконалюються в поведінці людини до їжі, сну, часу, холоду, сексу тощо. Усвідомлення – це виразність знання і норми, тобто, коли людина знає, що можна, а що не можна робити. Понад свідомість – це поєднання підсвідомості та усвідомлення, що дає нові знання, інтуїцію. Раніше філософи в більшості про невідомий світ дізнавались інтуїтивно. Наприклад, Декарт інтуїтивно довів паралельність просування ідеї та матерії, що лягло в основу концепції дуалізму, як філософського напрямку. Інший зміст має інтуїція, як передчуття чогось, або відчуття того, що десь відбулось. Це генетичний зміст інтуїції. Також виділяють індивідуальний та суспільний рівні свідомості. Індивідуальний рівень свідомості включає в себе : самосвідомість (усвідомлення свого «Я»); емоції та почуття (інтелектуальні, моральні та естетичні); знання (емпіричні, теоретичні); воля (ціле покладання, вибір засобів діяльності); мислення (образне, раціональне); пам'ять (моторна, сенсорна, довготривала, короткотривала). Суспільний рівень свідомості (ментальність, ідеологія) включає в себе наступні форми : правову, релігійну, моральну, політичну, філософську, наукову, естетичну, економічну, історичну.

При розгляді *четвертого питання*, варто зауважити, що свідомість виконує певні функції, а саме: інформативну (забезпечує людину інформацією про навколишній світ); пізнавальну (отримання знань у вигляді предметних характеристик); творчу (перетворення знань з допомогою мислення); оціночну (визначення значимості явищ); функцію ціле покладання (формування образу – результату діяльності); організаційно – вольову (зосередження сил у напрямі досягнення мети); контрольно – регулятивну (спостереження за діями людини та її корегування); самовиховну (свідоме прагнення організувати життя людини згідно з вищими духовними цінностями).

Питання цільових виступів

1. Перерахуйте та охарактеризуйте суттєві ознаки свідомості.
2. Коротко охарактеризуйте основні концепції походження свідомості.
3. Окресліть основні складові структури свідомості.
4. Поясніть ті функції свідомості, які ви вважаєте найважливішими.

Теми рефератів

1. Роль несвідомого в житті людини (З. Фрейд, К. Юнг).
2. Свідомість і мова. Природні і штучні мови.
3. Проблема штучного інтелекту в сучасній філософії і науці.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна,

В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с.

URL:http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf

4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf

5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 9. Діалектика як система теоретичного знання

Семінарське заняття. Діалектика як система теоретичного знання

Навчальна мета заняття: ознайомити студентів із світоглядним уявленням про «діалектику» як філософську категорію; окреслити особливість категорій діалектики по відношенню до інших категорій філософії; дати ґрунтовне уявлення студентам про особливість дії законів діалектики.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність та зміст діалектики.
2. Зміст категорій діалектики.
3. Закони діалектики.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* варто пам'ятати, що діалектика – вчення про всебічні зв'язки, рух і розвиток, уособлює культуру теоретичного мислення. Діалектика (розмова, бесіда, обмін думками, зіткнення зустрічних суджень, діалог). В діалектиці виділяють три складових: Принципи діалектики: принцип зв'язку і принцип розвитку; Закони діалектики. Загальновизнаними є три закони. Їх називають законами руху і розвитку. Це закон єдності і боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних змін у якісні; закон заперечення - заперечення.

Друге питання семінару розкриває зміст категорій діалектики. Категорії діалектики – це поняття, в яких і через які здійснюється філософське мислення. Категорії - це одиничні поняття, з іншого боку вони дані у так званій «парній відокремленості»: «зміст – форма», «можливість – дійсність», «причина – наслідок» та ін. Категорії по-своєму відтворюють суперечливу («парну») природу законів діалектики («єдність – боротьба», «кількість – якість», «заперечення – заперечення»). Саме тому категорії справедливо називають неосновними законами діалектики. Отже, діалектика є цілісною різноманітністю принципів, законів і категорій. Специфічні, узагальнені поняття у філософії мають назву категорій (висловлювання, твердження). Категорія є мова філософії, то розмова цією мовою є мовою філософії.

1) Категорія «Причина – наслідок». Причина ніколи не виступає у чистому вигляді, її завжди супроводжують умови і привід. Умови – це сукупність факторів, які супроводжують або сприяють причині. Умови є необхідні і достатні. Необхідні створюють можливість виникнення події, достатні забезпечують реалізацію цієї можливості. Причина – одна із визначальних умов, тобто умова, яка здебільшого викликає дію. Але, щоб відбувся наслідок, потрібен привід. Привід пов'язаний як з причиною так і з умовами, Привід як поверховий вираз причини, служить поштовхом для породження наслідку. 2) Категорія «Необхідність – випадковість». Необхідність розуміється як,

необхідним є те, що за певних обставин обов'язково є, або повинно бути. Випадковість – поняття яке визначає, що за певних умов може бути, а може й не бути. Науковий світогляд визначає безумовну об'єктивність необхідності і випадковості. Фіксується необхідність і випадковість у їхній якісній протилежності. Наприклад, відкриття Америки – подія необхідна, зумовлена всім соціально – економічним розвитком Європи в епоху Відродження, і водночас це відкриття є випадковим в тому розумінні, що воно могло бути зроблене або раніше, або пізніше. Людська необхідність прокладає собі шлях через безліч випадковостей. 3) Категорія «Можливість – дійсність» – це філософське поняття, яке відроджує об'єктивно існуючий і внутрішньо існуючий стан предмета у його незавершеному, потенційному розвитку. Дійсністю є філософське поняття, яке характеризує реалізоване, завершене, актуальне буття предмета; дійсність – здійснена можливість. Будь-яка можливість співвідноситься із дійсністю. Можливість і дійсність взаємопов'язані і нероздільні категорії, водночас вони суперечливі.

Третє питання зосереджене на вивченні законів діалектики.

Джерелом розвитку всіх природних, соціальних і духовних об'єктів та процесів є взаємозв'язок і боротьба протилежностей. Або інакше – джерелом розвитку всіх природних, соціальних і духовних процесів є діалектична суперечність. Отже, одним із головних законів діалектики, є *закон єдності і боротьби протилежностей*. Протилежності – це основні суттєві сторони, частини, сили, властивості об'єктів і процесів, внаслідок взаємодії яких виникає рух, розвиток цих об'єктів і процесів (позитивний заряд у ядра і негативний у електронів; у природі – асиміляція дисиміляція; у суспільстві – це продуктивні сили і виробничі відносини; у пізнанні – це чуттєві і раціональні знання). Взаємозаперечення (боротьба) – це полярна спрямованість тенденції дій або характеристика суттєвого змісту протилежності, які взаємо виключають одна одну (процес асиміляції та дисиміляції). Взаємозв'язок і єдність протилежностей означають їхнє взаємопокладання, нерозривну, органічну взаємозумовленість (корінь і стовбур дерева). Отже, даний закон діалектики відповідає на питання, що є джерелом розвитку оточуючих об'єктів. Це закон єдності і боротьби протилежностей.

Закон переходу кількісних змін у якісні розкриває механізм розвитку, охоплює якісні і кількісні зміни природи, суспільства і духовної сфери. Зміст і характер механізму розвитку розкривається через категорії “якість”, «кількість», «властивість», «міра», «стрибок». Якість – це внутрішня стійка визначеність об'єкта, цілісна єдність властивостей, які відрізняють об'єкт від інших об'єктів. Якщо умови змінюються, то окремі властивості речовин теж змінюються, або зникають зовсім. За високих температур залізо втрачає властивість намагнічуватись при взаємодії з магнітом. Міра – це філософська категорія, що виражає діалектичну єдність якісної і кількісної визначеності (зумовленості) об'єктів і процесів. Кількісні характеристики можуть змінюватися до певної межі, за якою зміна кількості спричиняє зміну якості об'єкта, процесу або навпаки. Стрибок. Перехід від старої якості до нової позначається категорією «стрибок». Існує два види стрибка: швидкі (вибухові) і

поступові.

Закон заперечення заперечення. Діалектичне заперечення – це такий перехід від старої якості до нової, за якого певні сторони, елементи змісту старої якості входять у перетвореному вигляді у зміст нової якості. Закон заперечення – заперечення характеризує напрям і форму розвитку, єдність поступовості і наступності, виникнення нового і відносно повторення певних моментів старого (покоління людей, насіння і рослини, технічний прогрес тощо). Закон заперечення – заперечення співвідносить категорії «розвиток» і категорію «прогрес». Прогрес – це напрям розвитку, коли реалізуються внутрішні можливості певної системи в процесі встановлення якісно нової системи, що забезпечує більш високий ступінь цілісності, стійкості і пристосованості до середовища та більш високий потенціал для наступного розвитку. Регрес – напрям розвитку, протилежний прогресу.

Питання цільових виступів

1. Поясніть значення поняття «діалектика» в житті матеріального та духовного світу.
2. Розкрийте відмінності між категоріями діалектики та іншими філософськими категоріями.
3. Приведіть приклади дії основних законів діалектики в природному, суспільному та духовному житті.

Теми рефератів

1. Формування ідеї діалектики.
2. Спільне і відмінне в діалектиці Г. Гегеля і марксистській діалектиці.
3. Становлення сучасної філософської концепції розвитку.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та

доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 10. Сутність і структура пізнавального процесу

Семінарське заняття. Сутність і структура пізнавального процесу

Навчальна мета заняття: ознайомити студентів з поняттям «пізнавальна діяльність»; дати розуміння відмінності між чуттєвим та раціональним мисленням; окреслити зміст принципів пізнання; дати уявлення про істину, об'єктивність істини та критерії істини.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Гносеологія як наука про пізнання.
2. Принципи пізнання.
3. Джерела та рівні пізнання. Форми пізнання.
4. Проблема істини у філософії.
5. Сутність наукового пізнання.

Методичні вказівки

Перше питання передбачає вивчення умови, механізми, принципи і форми пізнавальної діяльності людини, чим, власне і займається гносеологія (з давньогрецької “гносис” – пізнання, “логос” - наука), або ще її називають теорія пізнання. Пізнання, це сукупність процесів отримання, переробки і використання інформації про світ і саму людину. У гносеології ключовими є поняття суб'єкта та об'єкта пізнання. Суб'єкт пізнання -- це людина, яка постає вихідним пунктом життєвої та пізнавальної активності, що здобуває знання, вибудовує теорії, передає їх новим поколінням. Об'єкт пізнання – фрагмент, (частина) будь-якої реальності, який не збігається у цей момент з інтелектом, що пізнає, та на який спрямована пізнавальна активність. Таке розуміння суб'єкта і об'єкта засвідчує, що об'єктом пізнання може бути будь – що, і що суб'єкт та об'єкт співвідносні: об'єкт набуває характеристик як саме об'єкт лише у відношенні до певного суб'єкта. Таким чином, можна зробити висновок, що, гносеологія – це наука яка вивчає особливий тип відносин між суб'єктом і об'єктом – пізнавальний, між знаннями, які є, і тим, що поповнює нові знання. Сучасна гносеологія виділяє три змістові акценти пізнання. Це: 1) процес здобування знань, створення образів, моделей, теорій реальності; 2) прагнення оволодіти реальністю, проникнути в її приховані підвалини; 3) бажання досягти найважливішого для людини стану досконалості. Найчастіше пізнання ототожнюють з процесом продукування знання. Знання та пізнання збільшують можливості людини у її взаємодії зі світом.

У суспільному та індивідуальному розвитку пізнання виділяють дві стадії. а) стихійна (є консервативною і належним чином не усвідомленою); б) активна (дійова, яка є усвідомленою і спрямованою на продукування нових знань). Багатоаспектність пізнання знаходить своє виявлення у різних видах пізнання. Види пізнання наступні: 1) Життєво - досвідне пізнання постає безпосереднім,

прямо вписаним у процеси повсякденної людської життєдіяльності. Воно є різним за формами існування. 2) Мистецьке пізнання окреслює реальність не відсторонено, а через переживання. 3) Наукове пізнання культивується спеціально через усвідомлення ролі знання, 4) Релігійно – містичне пізнання окреслює джерела своїх відомостей як божественне об'явлення. 59 Таким чином, пізнання у своїй дійсності постає як багатогранний та складний процес, в якому знаходять своє виявлення як духовні здібності людини, так і її життєві зацікавлення.

Друге питання загострює увагу здобувача освіти на розгляді принципів пізнання. Принцип об'єктивності стверджує: об'єкт пізнання існує поза і незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання. Звідси випливає методологічна вимога – речі і явища потрібно пізнавати об'єктивно, тобто такими, якими вони є самі по собі. Людина не повинна вносити своє суб'єктивне, тобто видавати бажане за дійсне. Принцип пізнання -- стверджує, що реальність можна пізнати такою, якою вона є. Принцип відображення. Матеріалісти пояснюють цей принцип так: за своєю суттю пізнання об'єкта є процес відображення в голові людини. Відчуття хоч і не мають нічого спільного з об'єктом, але виникли в результаті дії об'єкта. Ідеалісти пояснюють це так: знак є конструкцією, яка служить для систематизації чуттєвих даних. В цьому принципі закладена методологічна плідність поняття відображення. Принцип визначальної ролі практики в процесі пізнання. Практика є основою пізнання, кінцевою метою пізнання і критерієм його істинності. Принцип творчої активності суб'єкта в пізнанні. Відображення і творчість – дві найважливіші функції мислення. Це означає, що суб'єкт виробляє у своїй свідомості образи, абстракції, гіпотези, теорії на основі набутих знань.

При розгляді *третього питання*, необхідно пам'ятати, що за традицією філософія виділяє два основні джерела знання і пізнання: відчуття (або чуття) та мислення. Відповідно виділяють наступні рівні пізнання: перший рівень пізнання -- чуттєве пізнання. Це є фіксація окремих властивостей та ознак речей органами чуття людини. Цей рівень пізнання ще не творить нові знання, але дає пізнанню той компонент, без якого пізнання неможливе. Чуттєве пізнання здійснюється в таких формах: відчуття (фіксує окремі властивості предметів); сприйняття (поєднання відчуттів і створення певних образів); уявлення (відтворення образу без безпосереднього контакту з річчю). З відчуттям розпочинаються розумові операції в голові людини. Дякуючи чуттєвому пізнанню створюється образ реальності. Але чуттєвий рівень пізнання має ряд недоліків: 1) відчуття мають свої межі (не все ми можемо бачити); 2) відчуття мінливі, нестійкі; 3) самі відчуття не дають критерію розмежування суттєвого і несуттєвого.; другий рівень пізнання раціонально - логічний (або абстрактний). Він має наступні форми: поняття (слова, що фіксують суттєві характеристики класу предмета, наприклад “фашизм”, “комунізм” і т. п.); судження (речення, які зв'язують між собою поняття так, що хід мислення в суттєвих моментах збігається з процесами реальності); умовиводи (сукупність речень, суджень, пов'язаних між собою законами логічного виведення, такими як 60 індуктивний та дедуктивний.) Але абстрактне, раціональне мислення має свої

недоліки. Це, перш за все, дистанціювання від наявної реальності. Наприклад, одна справа вивчити теорію медицини, а інша річ лікувати хворих. І все ж раціональне пізнання допомагає продукувати нові знання, поняття, теорії. 3) поєднує попередні рівні пізнання так званий синтезувальний рівень пізнання. Він проявляється в наступних формах: досвід (особисте свідоме нагромадження умов та обставин, як збігання так і не збігання розумового конструювання з реальним ходом речей і процесів, експеримент (дослідження певних, спеціально виділених властивостей і характеристик речей у спеціально організованих умовах), практика (свідомо фіксований досвід застосування теорій, вчень у реальному історичному житті). Таким чином пізнання розвивається від чуття до абстрактного мислення та до їх синтезу.

При розгляді *четвертого питання*, варто зазначити, що велике значення у пізнавальному процесі відіграє істина. Відомі наступні висловлювання видатних філософів про істину: Конфуцій “Я пізнаю усе за допомогою істини”; Аристотель – “Істина – це відповідність думки і предмета, знань та дійсності”; Піфагор – “Істину корисно бачити голою, нехай брехня вкриває себе одягом”; Джон Локк – “Не існує істини, яка б користувалась визнанням всього людства”. У сучасній філософії існують наступні концепції істини: відповідності (істинними вважаються висловлювання, що відповідають дійсності); когерентності (істинними вважаються узгоджені, несуперечливі висловлювання); прагматична (істинними є ті висловлювання, які перевірені практикою). У філософії існують різні визначення істини. Одним з найбільш поширених є наступне визначення. Істина – це адекватне відображення об’єкта суб’єктом, яке відтворює об’єкт таким, яким він існує. Основні ознаки істини наступні. Вона: об’єктивна (точно відображає дійсність); суб’єктивна (кожна людина пізнає світ по - своєму); конкретна (об’єкт потрібно розглядати в тих умовах місця і часу, в яких він виник); відносна (істина може змінюватись з подальшим пізнанням); абсолютна (істина може не змінюватись з подальшим пізнанням). Критерієм істини (те що, підтверджує об’єктивну істинність пізнання) є: підтвердження фактів; підтвердження експериментальними перевірками; узгодженість із принципами наукової теорії; коректність і точність застосування термінології; логічна несперечливість.

Пізнання насамперед використовується в наукових дослідженнях, адже наука перш за все продукує нові знання, чому і присвячений розгляд *п’ятого питання*.

Наука – це не тільки система знань, а й діяльність, підкорена виробництву знань. Методами емпіричного пізнання є: спостереження (різновид діяльності, який має смисл, мету і засоби, за допомогою чого суб’єкт переходить до предмета діяльності); порівняння; вимірювання (спостереження, яке фіксує не лише якісні характеристики об’єктів і явищ, а й кількісні аспекти, передбачає одиницю вимірювання, воно є пряме і непряме); описування; експеримент (потрібний, коли виникає необхідність скасувати або підтвердити ті чи інші наслідки теорії. Формами емпіричного пізнання є: описи, зведення, протоколи. Найбільш поширеними методами опрацювання фактів є: аналіз (розкладання фактів на складники); синтез (поєднання елементарних

складників у цілісне явище); індукція (рух думки від окремих фактів до ідей, узагальнень); дедукція (рух думки від загальних ідей до фактів); ідеалізація (доведення параметрів певних фактів до гранично можливих меж); формалізація (застосування символічних позначень для виявлення фактів).

Питання цільових виступів

1. Розкрийте зміст поняття пізнання.
2. Охарактеризуйте особливості, переваги та недоліки чуттєвого пізнання.
3. Охарактеризуйте особливості, переваги та недоліки раціонально – логічного пізнання.
4. Охарактеризуйте методи емпіричного пізнання в науці.
5. Окресліть сучасне розуміння істини, порівняйте істину та правду.

Темати рефератів

1. Людина і пізнання. Чи приречена людина до пізнання?
2. Поняття пізнання, та його види.
3. Рівні пізнання та їх взаємозв'язок.
4. Проблема істини в пізнанні. Основні концепції істини та їх оцінка.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 11. Суспільство як об'єкт філософського аналізу

Семінарське заняття. Суспільство як об'єкт філософського аналізу

Навчальна мета заняття: ознайомити студентів з поняттями «суспільство», «соціальна група», «формами організації суспільного буття».

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття суспільства у філософській думці.
2. Взаємозв'язок природи і суспільства
3. Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи
4. Етносоціальні процеси в системі суспільних відносин

Методичні вказівки

При розгляді *першого питання*, варто усвідомлювати, що у теоретичному розумінні суспільства, його сутнісних засад існують різноманітні погляди. Одні дослідники вважають, що суспільство є узагальнюючою назвою сукупності та взаємодії значної кількості індивідів, інші – самотутньою реальністю, особливою сферою буття. Якщо суспільство є лише випадковим зібранням індивідів, то чим пояснити, запитують вони, те, що індивіди, відрізняючись між собою психічними особливостями, інтересами (волевиявлення, цілеспрямовання, потреби, характер тощо), будучи наділеними всім, що породжує елементи стихійності, хаосу, співіснують у єдності.

Чому суспільство не є безладдям, хаосом таких собі людей-атомів, які, на зразок броунівського руху, снують у різні боки, наштовхуючись один на одного, а постає єдністю, де існують спільність і загальний порядок? Питання ці далеко не риторичні. Філософи завжди прагнули зрозуміти специфіку соціальних явищ, з'ясувати механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, незважаючи на величезну різноманітність інтересів індивідів та соціальних груп.

Соціальне є сукупністю певних особливостей суспільних відносин, взаємно інтегрованих індивідами чи певними групами у процесі спільної діяльності, які виявляються у їх ставленні один до одного, до свого місця і ролі в суспільстві, до явищ і процесів соціального життя. Тільки в процесі взаємодії індивіди впливають один на одного, сприяючи тому, що кожний із них стає носієм і виразником певних соціальних якостей.

При розгляді *другого питання*, варто знати взаємозв'язок природи і суспільства та *Значення природи для суспільства*: природа – виток людського життя, його необхідна умова виникнення, існування й розвитку; природа забезпечує суспільство необхідними йому резервами (запаси корисних копалин, енергетичних ресурсів, води, кисню тощо); природні умови суттєво впливають на розвиток продуктивних сил суспільства. У різних природних умовах за

однаковими засобами виробництва результати не будуть тотожними; природні умови у значній мірі обумовлюють форми і темпи історичного процесу. Засухи, повені, землетруси можуть знищувати значні результати людської праці; проявом природних умов є расовий поділ суспільства, емоційно-психологічні особливості етносів, націй; природним процесом є зростання народонаселення. Витоками цього зростання є родина як природне об'єднання чоловіка і жінки; природа є об'єктом естетичної насолоди. Образ природи присутній в художній літературі, музиці, живописі, в інших видах мистецтва.

Основні сфери впливу людини на природу: різко розширюються просторові межі освоєння природи. На сьогодні вся поверхня земної кулі освоєна людиною. Людина вийшла у космос; освоюється природа “вглиб”. Нині використовуються майже всі природні і багато штучних хімічних елементів; посилюється інтенсивність використання природних ресурсів. У наш час щорічно видобувається майже 100 млрд. тонн різноманітної руди, нафти, будівельних матеріалів тощо; посилюється вплив людини на структуру природного середовища. Змінюється природний ландшафт і навіть клімат.

Третє питання присвячене поняттю соціальної структури суспільства та її основним елементам. Варто усвідомлювати, що соціальна структура суспільства – сукупність відносно стійких соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії.

Основні види соціальних структур: класово-стратифікаційні (класи, страти, соціальні верстви, стани тощо); соціально-етнічні (родоплемінні, народності, нації тощо); соціально-демографічні (статеві-вікові, працюючі та непрацюючі тощо); професійно-кваліфікаційні (виробничі об'єднання, трудові колективи, установи, фірми, науково-дослідні інститути тощо); тонкі структури (механізми і стосунки, безпосередньо пов'язані з життєдіяльністю особи, здатні забезпечити її соціальний захист).

Соціальна група – порівняно стала спільність людей, які мають загальні природні та соціальні ознаки й об'єднані спільними інтересами, цінностями, нормами поведінки, системами певних відносин.

Соціальний стан – соціальна група, що характеризується певним юридичним становищем, закріпленням у звичаях або законах. Так, у XIV–XV ст. французьке суспільство поділялося на три стани: духовництво, дворянство та “третій стан” – купці, ремісники та селяни.

Касты – соціальні групи, що займають певне успадковане місце в соціальній ієрархії.

Соціальні верстви – різновид одиниць поділу суспільства на основі однієї чи кількох природних або суспільних відмінностей (етнічних, демографічних, економічних, психологічних, релігійних тощо).

Чинники, що обумовлюють систему соціальних верств: зайнятість, прибуток, професія, кваліфікація, район мешкання, тип одягу, тип житла тощо.

Четверте питання звертає увагу здобувача освіти на етносоціальні процеси в системі суспільних відносин. Варто знати наступні визначення понять.

Етнос – стійка спільнота, в якій люди об'єднані вірою у спільне походження та наявністю культурної єдності – мови, звичаїв, міфів, епосу і т. п.

Етнічна самосвідомість – усвідомлення індивідом своєї належності до даної спільноти як чогось відмінного від інших спільнот. Вона містить у собі елемент протиставлення іншим спільнотам (ми – вони, свої – чужі) та уяву про основу своєї єдності.

Ознаки відмінності етносів: антропологічні (колір волосся, очей, зріст, пігментація шкіри тощо); ознаки побуту чи поведінки; ознаки мови, вірування, звичаї тощо.

Раса – велика група людей, зовнішній вигляд якої обумовлений загальними спадковими ознаками (кольором шкіри, формою голови, обличчя, розмірами тіла тощо).

Причину походження етногенезу російський природодослідник Л. Гумільов пояснює явищем *пасіонарності*.

Пасіонарність (за Гумільовим) – це непоборна сила, яка задається космічною енергією, консолідуючи з різних осіб єдину спільність – етнос.

Рід – група кровних родичів, які ведуть походження по одній лінії (материнській чи батьківській), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного), мають спільне родове ім'я.

Визначальні риси родових відносин: рівність усіх членів роду; відсутність приватної власності; суворе дотримання екзогамії (заборони шлюбів усередині роду).

Плем'я – форма етнічної спільності й суспільної організації первісного суспільства.

Характерні риси племені: наявність своєї території; певна економічна спільність; єдина мова, культура, самосвідомість.

Народність – це соціально-етнічна спільність людей, що характеризується спільною територією, єдиною мовою (поряд з існуванням різних діалектів племен), елементами єдиної культури.

Нація – спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові.

Національний характер – сукупність психологічно-ментальних ознак та ознак поведінки, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Об'єктивні ознаки нації: етнокультурні. Етнічними ознаками є мова, традиції, звичаї, побут, обряди, міфи, легенди, що передаються від покоління до покоління; територіальні засади. Кожна нація має свою територію. Нація, яка за певних умов втрачає свій “життєвий простір”, поступово може перетворитися на етносоціальну спільність меншої внутрішньої консолідації; політико-правові засади; спільна історія. Залишки матеріальної культури минулого збуджують національне почуття, формують національну самосвідомість; національна ментальність як сукупність установок та схильностей мислити і сприймати світ певним чином.

Суб'єктивні ознаки нації: усвідомлення належності людей до одного колективного цілого; національна самосвідомість.

Залежно від об'єднуючих чинників (етнічних чи політико-правових), які відіграють провідну роль у формуванні нації, поняття нація має два значення:

1) автохтонна (від грецьк. –«корінний», «місцевий») або етнічна нація. Це нація, яка розвивається на певній території настільки довго, що вступає в органічний зв'язок з природними умовами цієї території;

2) політична нація. Це спільнота, що компактно проживає на певній території і не має спостережуваних особливостей (мова, традиції, звичаї, обряди, міфи тощо), але має яскраво виражене усвідомлення своєї громадської згуртованості та відокремленості.

Питання цільових виступів

1. Соціальна філософія як система теоретичного знання, що вивчає основні закони та закономірності функціонування та розвитку суспільства крізь призму загальнолюдських пріоритетів.
2. Особливості соціальної філософії.
3. Відмінність соціальної філософії від інших наук, що вивчають суспільство.
4. Поняття про суспільство.
5. Розділи соціальної філософії.
6. Функції соціальної філософії.
7. Поняття суспільства.
8. Основні риси суспільства.
9. Основні філософсько-теоретичні концепції суспільного розвитку: матеріалістичні (географічний детермінізм, демографічний детермінізм, економічний детермінізм, технологічний детермінізм) та ідеалістичні (релігійний провіденціалізм (А. Августин, сучасний неотомізм), об'єктивний ідеалізм (Гегель), екзистенціалізм (К. Ясперс).

Теми рефератів

1. Системи природи і суспільства: спільне та відмінне.
2. Криза світової цивілізації на межі тисячоліть та шляхи її вирішення.
3. Проблема людського початку в історії.
4. Специфіка соціального детермінізму.
5. Основні риси техногенної цивілізації.
6. Світова соціально-екологічна ситуація наприкінці XX ст.
7. Глобальні проблеми, їх сутність та шляхи розв'язання.
8. Співвідношення культури і цивілізації.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Лебідь А. Є., Тимофєєва Т. Концепція справедливого повстання: концептуалізація, легалізація та легітимація природного права. *Ціннісно-*

орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 122–126. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88621/1/Lebid%20legitimation.pdf>

4. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

5. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf

6. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf

7. Філософія історії : навчальний посібник / А. В. Найчук, С. О. Ганаба. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 204 с. URL: <https://politkaf.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/naichuk-a.v.-filosofia-istorii.-navchalnyj-posibnyk.pdf>

8. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

9. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 12. Проблема людини у філософії

Семінарське заняття. Проблема людини у філософії

Навчальна мета заняття: розглянути специфіку і актуальність філософського розгляду проблеми людини; дослідити проблему природи, сутності та існування людини; розкрити співвідношення понять «людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність».

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Специфіка і актуальність філософського розгляду проблеми людини. Проблематичність людського буття.
2. Антропосоціогенез як філософська проблема. Проблема природи, сутності та існування людини.
3. Співвідношення понять «людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність». Вихідні цінності людського буття. Проблема долі, волі і сенсу життя.

Методичні вказівки

Буття людини не можна звести до життя її організму, оскільки людина пов'язана із процесами культуротворення та суспільної історії. Ці аспекти певним чином концентруються в такому феномені, як проблематичність людського буття. Ця проблематичність проявляє себе у тому, що можна народитися людиною, мати людський організм, проте не бути людиною повною мірою її необхідних проявів; наприклад, при цьому можна не мати свідомості, навичок людської поведінки. Це значить, що людські якості не з'являються в людині природним шляхом, наприклад, так, як у неї росте волосся.

Проблематичність людського буття зумовлена ще й тим, що людина може мінятися, причому інколи – досить суттєво; у певному сенсі людина завжди не дорівнює собі самій, а це значить, що її буття постає відкритим і незавершеним. На ці аспекти людського буття треба звернути увагу при підготовці *питання 1*.

Вивчення проблеми людини не можна здійснювати без дослідження проблеми її становлення, тобто виявлення сутності антропосоціогенезу, єдиного процесу становлення людини і суспільства. Ця проблема розглядається релігією, філософією, низкою конкретних наук, зокрема, антропологією, історією, археологією та ін. Саме цей аспект і винесений в *друге питання*.

Антропосоціогенез – це процес природного формування та суспільного розвитку людини, утворення суспільства і становлення людського світу.

Антропогенез включає в себе не лише формування людини як біологічного виду, а й становлення людської сутності, людської суб'єктивності, того, що «виділяє» людину з природи, та людської соціальності.

Слід також наголосити, що людина – істота бінарна, має подвійну природу – є істотою біологічною і є істотою соціальною. Як природна істота, вона

належить до біологічного виду *Homo Sapiens*. В той же час, людина виступає як істота соціальна. чия поведінка визначена культурою.

В *третьому питанні* розглядаємо основні модуси людського буття. Для характеристики людини, ступеня реалізації її сутності, використовуються такі поняття, як індивід, індивідуальність. особистість.

Індивід – означає людину як одиничного представника людського роду в інтегральній єдності біологічних і соціальних характеристик. Тобто виділяється типовість ознак окремої людини, підкреслюються в ній не індивідуальні, а загальні риси.

Поняттям індивідуальність окреслюємо неповторність людини в її духовних якостях, здібностях, талантах, самостійній діяльності, житті в цілому.

Людина виступає як мікрокосм, в єдності унікальних і універсальних властивостей, самобутності життєвого шляху й реалізації здібностей, талантів у певних суспільних умовах. Становлення індивідуальності відбувається в умовах конкретної епохи, культури, які багато в чому визначають і вибір покликання, й шляхи реалізації таланту. У той же час, талант, реалізуючись, змінює епоху і культуру.

Особистість виступає як динамічна, відносно стійка цілісна система інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових якостей людини, які виражені в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності.

Особистість втілює цінності своєї епохи, культури. Сприймаючи цінності як власні, обираючи їх за основу свого світогляду і діяльності, обирає роль в суспільстві, чи виконує визначену так, щоб максимально реалізувати свою систему цінностей.

Питання цільових виступів

1. Буття, життя та існування як характеристики людини.
2. Проблема виникнення людини в її сучасному окресленні.
3. Людина як органічна цілісність природного і соціального.
4. Поняття особи та особистості. Роль особи в історії.
5. Свобода як найвища цінність людини. Поняття та різновиди свободи.
6. Проблема ідеального в філософії. Ідеальність свідомості.
7. Проблема смерті та безсмертя людини в духовному досвіді людства.

Теми рефератів

1. Буття, життя та існування як характеристики людини.
2. Проблема виникнення людини в її сучасному окресленні.
3. Людина як органічна цілісність природного і соціального.
4. Поняття особи та особистості. Роль особи в історії.
5. Свобода як найвища цінність людини. Поняття та різновиди свободи.
6. Проблема ідеального в філософії. Ідеальність свідомості.
7. Проблема смерті та безсмертя людини в духовному досвіді людства.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosofii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophy.pdf
3. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
4. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
5. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
6. Філософія історії : навчальний посібник / А. В. Найчук, С. О. Ганаба. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 204 с. URL: <https://politkaf.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/naichuk-a.v.-filosofia-istorii.-navchalnyj-posibnyk.pdf>
7. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
8. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 13. Суспільний прогрес та тенденції розвитку сучасної цивілізації

Семінарське заняття. Суспільний прогрес та тенденції розвитку сучасної цивілізації

Навчальна мета заняття: розкрити місце людини в сучасному інформаційно-технологічному світі, сутність і перспективи науково-технічної революції та її наслідки; досягнути проблеми глобальних проблем та шляхів їх подолання.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Людина в сучасному інформаційно-технологічному світі. Сутність і перспективи науково-технічної революції та її наслідки.
2. Поняття глобальних проблем та їх класифікація. Взаємозв'язок глобальних проблем.
3. Причини виникнення глобальних проблем та шляхи їх вирішення. Необхідність єдиної планетарної свідомості.
4. Майбутнє як філософська проблема. Соціальне прогнозування: типи та методи. Перспективи соціального розвитку людства.

Методичні вказівки

У XX – на початку XXI ст. людський геній змінив планету. Але ряд проблем, від яких залежить майбутнє людства, й досі залишаються нерозв'язаними. Вони проявляються у всесвітньому масштабі та стосуються всіх народів, усіх людей незалежно від майнового стану. Тому ці проблеми вважаються глобальними. Ці проблеми є наслідками, перш за все, науково-технічної революції та об'єктивного процесу глобалізації. Тому, приступаючи до розгляду глобальних проблем, треба спочатку з'ясувати, що таке НТР та якими є її наслідки. Це і є завданням *питання 1* семінарського заняття.

Науково-технічною революцією називають сучасний етап науково-технічного прогресу в цілому. Науково-технічний прогрес – це поступальний рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання і освоєння зовнішніх сил природи, це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності. Науково-технічна революція — це більш вузьке поняття. Вона являє собою одну із стадій чи форм НТП, коли він набуває прискореного, стрибкоподібного характеру. Виявом науково-технічної революції є докорінна перебудова всієї технічної і технологічної основи виробництва, його організації й управління, які здійснюються на базі практичного використання фундаментальних відкриттів сучасної науки. Виробництво перетворюється з простого процесу праці в науковий процес, у технологічне застосування науки.

Соціальні наслідки науково-технічної революції можна звести до таких основних груп: загострення екологічної обстановки, виникнення проблеми виживання людства внаслідок забруднення та отруєння навколишнього середовища; зміна взаємовідносин у системі "людина-техніка" (робітник стає регулятором, наладчиком, програмістом і тим, хто керує технологічним процесом); зміна змісту і характеру праці (збільшується питома вага творчих, пошукових визначальних функцій, що веде до стирання суттєвих відмінностей між людьми розумової і фізичної праці); зростання питомої ваги висококваліфікованих робітників і спеціалістів, що зайняті обслуговуванням нової техніки і технології (це вивільняє трудові ресурси); підвищення вимог до культурно-технічної та інтелектуальної підготовки кадрів; прискорення структурних змін у співвідношенні сфер людської діяльності (перекачування трудових ресурсів із сільського господарства в промисловість, а з неї — в сферу науки, освіти, обслуговування). Це зумовлює зростання концентрації населення в містах, поглиблення міграційних процесів, значне скорочення робочого і збільшення вільного часу (звідси можливість гармонійного розвитку особистості); інтернаціоналізація суспільних відносин (зокрема, неможливо виробляти що-небудь в одній країні, не рахуючись з міжнародними стандартами, цінами на світовому ринку, з міжнародним поділом праці); втрата людиною емоційності, інтелектуальне перевантаження, формалізація контактів, одностороння, технічна свідомість; однією із найсерйозніших проблем, породжених науково-технічною революцією, є проблема подальшого вдосконалення системи освіти.

Питання 2-3 стосуються поняття, класифікації глобальних проблем та можливих шляхів їх вирішення. Отже, проблеми взаємовідносин людини і суспільства з природою і самих суспільних відносин класифікують як глобальні, якщо: а) вони мають загальносвітовий характері тобто стосуються інтересів усіх або значної групи держав; б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил; в) вони потребують невідкладних і рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового товариства.

Глобальність – не географічне поняття. Вона означає, що подібні проблеми стосуються інтересів усіх класів і верств населення, усіх країн і народів планети, впливають на всі сфери суспільного життя і відбиваються певною мірою на стані справ у всіх районах планети.

За такими ознаками глобальні проблеми поділяють на три сфери дії. До першої сфери належать проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства. Серед них: надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо, збереження природного навколишнього середовища, освоєння ресурсів Світового океану, оволодіння космічним простором. Витоки цих проблем закладені в тенденціях і закономірностях розвитку світових продуктивних сил, які сприяють як розширенню можливостей задоволення потреб людини в засобах існування, так і зростанню старих потреб і виникненню нових.

До другої сфери належать проблеми суспільних взаємовідносин, а саме: відносин між державами різних економічних устроїв, подолання економічної відсталості багатьох країн світу, локальні, регіональні та міжнародні кризи тощо. На перший план серед них вийшла проблема регіональних конфліктів, у тому числі і в державах, що переходять до ринкових відносин. Про це свідчать події у колишньому СРСР, колишній Югославії, на Близькому Сході тощо.

Важливою залишається на цьому фоні проблема відвертання загрози застосування ядерної зброї. У розв'язанні цієї проблеми заінтересовані не тільки держави, які мають ракетно-ядерний потенціал, а й народи усієї планети. Тільки спільними зусиллями можна відвернути загибель людської цивілізації. Також сьогодні не менш болючою проблемою постає проблема світового тероризму.

Третя сфера – розвиток людини, забезпечення її майбутнього. Вона охоплює передусім проблеми пристосування сучасної людини до умов природного і соціального середовища, що змінюються під впливом науково-технічного прогресу, питання сучасної урбанізації, боротьби з епідеміями і тяжкими захворюваннями (серцево-судинними, онкологічними, СНІДом).

Вирішення глобальних проблем сьогодні тісно пов'язане з проблемою майбутнього людства в цілому. Це треба враховувати, готуючись до *питання 4*.

Сенс філософського дослідження окресленої проблематики полягає у тому, щоб не тільки пояснити та проаналізувати світоглядні структури які визначають буття світу і спосіб життя людей в ту чи іншу історичну епоху, а й, рефлектуючи та розмірковуючи над цими глибинними структурами, запропонувати свої дієві варіанти нових життєвих смислів і нових вартостей.

Нестабільний світ, який постійно змінюється, не дає підстав для точних прогнозів. Однак деякі тенденції розвитку все ж можна вловити. Цим займається футурологія – молода наука, що сформувалася приблизно в середині ХХ ст. Звичайно, передбачити майбутнє у деталях неможливо, але існують деякі закономірності у розвитку певних явищ, знаючи які, можна передбачити майбутнє їм подібних. Наприклад, занепад колоніальних імперій Британії, Франції, Бельгії та ін. давав можливість передбачення і краху Радянської імперії. Подібні передбачення, засноване на аналогіях, зробити досить легко.

Складно передбачити зміни у світогляді, засвоєних поглядах, якщо не буде зрозуміло, наскільки вони застарілі.

Останніми роками у філософській літературі з'явилося чимало праць, присвячених всебічному аналізу футурологічних уявлень про майбутнє.

Можна познайомитися з деякими з них, зробити доповіді про існуючі прогнози розвитку людства.

Питання цільових виступів

1. Причини виникнення глобальних проблем.
2. Соціальне прогнозування: підстави і типи.
3. Західна футурологія у пошуках майбутнього.
4. Проблема достовірності соціального прогнозування та його критерії.
5. Глобальні проблеми сучасності та технологічний розвиток людства.

6. Філософія науки і техніки як напрям сучасної філософії: причини виникнення та проблематика.
7. Оцінки впливу техніки на розвиток суспільства.

Тему рефератів

1. Причини виникнення глобальних проблем.
2. Соціальне прогнозування: підстави і типи.
3. Західна футурологія у пошуках майбутнього.
4. Проблема достовірності соціального прогнозування та його критерії.
5. Глобальні проблеми сучасності та технологічний розвиток людства.
6. Філософія науки і техніки як напрям сучасної філософії: причини виникнення та проблематика.
7. Оцінки впливу техніки на розвиток суспільства.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Тема № 14. Філософія освіти

Семінарське заняття. Філософія освіти

Навчальна мета заняття: визначити сутність та зміст філософії освіти, її роль у розвитку філософського знання та місце у науковому дискурсі.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Співвідношення філософії та освіти.
2. Освіта як предмет філософської рефлексії.
3. Предмет і завдання філософії освіти. Функції філософії освіти.
4. Специфіка філософського рівня усвідомлення проблем освіти.

Методичні вказівки

При розгляді *першого питання* варто усвідомлювати, що освіта та філософія нероздільні за генезисом і логікою свого функціонування. В чому це проявляється?

1) Без освіти не виникло б філософії. Вона, як абстрактний образ світу, стала спроможною до повноцінного прояву з набуттям людством певного рівня знань.

2) Освіта без філософського підґрунтя не здатна до трансгресу – самостійного просування. Найвищий рівень освіти невинно вдосконалюється через набуття більш складних і нових знань про світ.

3) Завдяки філософії освіта набула системності та структурності. Сприяла цьому насамперед школа – витвір філософів.

4) Філософія як методологічна основа дослідження освіти, оцінки її стану та перспективи вдосконалення. Для повноцінного з'ясування сутності та проблем освіти має бути її повноцінне філософське осмислення, що собою і являє філософія освіти.

При підготовці до другого питання варто розглянути історію поглядів на сутність освіти, її значення для людини. Освіта у контексті філософії розглядається як цінність: особистісна, суспільна, державна.

При розгляді *третього питання*, варто знати, що з причини різнопланового визначення суті освіти у вітчизняній літературі наявні неоднозначні тлумачення і «філософії освіти»:

1) значна кількість дослідників вважає, що філософія освіти – це ділянка філософської антропології, тобто це «філософія людини, оскільки вона торкається соціальних умов її життя, вбираючи здобутки культури нації, духовне життя і т. ін.»;

2) дехто переконує, що філософія освіти є науковою педагогікою. І це тоді, коли педагогіка насправді вивчає лише частину освітнього процесу. А вже філософія розглядає системність освіти у цілому та пояснює її загальнолюдське значення. Із суто педагогічної точки зору – філософія тлумачиться як абстрактні міркування на довільну тему;

3) є й такі науковці, які тлумачать філософію освіти лише як вивчення різновидів освітньої діяльності тощо;

4) уявлення про філософію освіти як метанауку, що здатна до суттєвого впливу на позитивну зміну світу людського існування.

Подібний стан з дослідженням освіти і в західній філософії.

Нині однозначного визначення сутності філософії освіти немає, що заважає концентрації уваги на її цілісному стані як системі та ролі в суспільному житті. Допоможе, у певній мірі, це з'ясувати розгляд спорідненості (симбіозу) філософії, освіти та науки, який проявляється в наступному:

1) зародженню науки передував розвиток освіти;

2) з часом наука перетворилася на головне джерело освіти;

3) нині симбіоз освіти та науки став безпосередньо рушійною силою розвитку суспільства;

4) сучасний стан освіти вказує на її кризу – відставання від найновіших наукових досягнень;

5) нині вкрай гострою стала потреба формування педагога нової генерації, який би досконало знав наукові досягнення і вмів їх об'єктивно оцінювати та використовувати, в чому досить дієво допомагає філософія.

Четверте питання присвячене проблемам сучасної філософії освіти.

1. Формування у прийдешнього покоління нового типу світогляду, загальний вихідний принцип якого, на думку більшості авторів, формулюється в основному так: вирішення глобальних проблем має стати головною метою (інтересом, цінністю) для сучасного людства, і таке вирішення неможливе без підпорядкування усіх видів нашої діяльності цій меті (В.С.Лутай). Вироблення такого світогляду потребує єдності та взаємодії нових напрямів філософії та освіти.

2. Знаходження шляхів вирішення засобами освіти основного питання сучасної філософії освіти - утвердження миру у світі і в душах людей, уміння "слухати і розуміти "не своє", терпимо ставитися до чужого" (Міро Кесада).

3. Виховання підростаючих поколінь на ідеях ноосферної цивілізації, що забезпечувало б гармонійну взаємодію людини з природою та іншими людьми і, на думку багатьох учених, могло б вивести людство з його кризового стану.

4. Утвердження у світоглядних началах підростаючих поколінь розуміння необхідності поєднання з метою розв'язання глобальних проблем людства сцієнтично-технократичного і гуманістичного або антисцієнтичного напрямів, оскільки кожний із них є виявом певної крайності. Перший із них пов'язаний із твердженнями, що успіхи науково-технічної революції дозволять вирішити всі найважливіші проблеми людства. Другий, вважаючи причиною загострення глобальних проблем панування у свідомості людей сцієнтично-технократичних цінностей, вбачає вихід із глухого кута в підпорядкуванні розвитку техніки та економіки таким загальнолюдським духовним цінностям, як: добро, любов, гармонія, краса.

5. Зважаючи на те, що згадана суперечність широко проявляє себе в царині педагогічної діяльності у вигляді проблем співвідношення навчальної і виховної функцій педагогічного процесу та такого ж співвідношення у

викладанні природничих та гуманітарних дисциплін, постає одне з найважливіших завдань національної концепції реформування школи - гуманітаризації освіти.

6. Оскільки основне завдання сучасної освіти полягає в необхідності безперервної освіти і випереджувального її характеру щодо розвитку суспільства і в зв'язку з неможливістю передбачити, які саме спеціалізовані знання потрібні стануть суспільству через десять років, то головною рисою випереджувального характеру освіти потрібно вважати – підготовку такої особистості, яка здатна до високопродуктивної індивідуальної творчості та до вирішення на цій основі будь-яких проблем, які життя ставить перед нею.

7. Відображенням в освіті однієї з глобальних проблем сучасного суспільства – інформаційної кризи (кількість існуючої інформації, важливої для вирішення будь-якої проблеми, настільки велика, що її майже неможливо відшукати в «океані інформації», а це, на думку багатьох учених, призвело до розпаду наших знань на сукупність елементів, які погано пов'язані один з одним) – є відома «фрагментарність», яка спричинює відсутність «того синтетичного підходу, що зв'язує різні науки» (І. Пригожин). Згідно з В.В. Давидовим та В.П. Зінченком, система освіти, намагаючись копіювати диференціацію науки, прагне досягнути неосяжне.

8. Невирішеною залишається проблема відчуження освіти від індивідуальних інтересів багатьох людей та їхніх безпосередніх переживань, що є відображенням складного суперечливого відношення індивід-суспільство і породжує головну суперечність педагогічного процесу - суперечність між власно-особистісним «хочу» учня і загальносуспільним «треба».

Питання цільових виступів

1. Коли і чому виникає філософія освіти як спеціалізована форма теоретичної діяльності?
2. Об'єкт і предмет філософії освіти як науки.
3. Як впливає філософія на розвиток освіти і чи існує зворотний вплив?
4. Основні функції філософії освіти.
5. Чим пояснюється необхідність вивчення в закладах освіти курсу «Філософія освіти»?
6. Основні напрями досліджень у сфері філософії освіти і можливості практичного застосування результатів таких досліджень.
7. Філософія освіти як галузь філософського дослідження. Об'єкт та предмет філософії освіти, основні завдання та функції.
8. Сутність і зміст парадигми освіти.
9. Стратегія освіти.
10. Необхідність трансформації класичної парадигми освіти та становлення посткласичної парадигми освіти.
11. Роль філософії освіти в трансформації освітньої парадигми.
12. Фундаменталізація та інтеграція в освіті.
13. Медіаграмотність та медіакомпетентність.
14. Концептуальні принципи нової філософії освіти.

Теми рефератів

1. Співвідношення філософії та освіти.
2. Філософія освіти: статус, проблеми, перспективи.
3. Глобальні проблеми ХХІ ст. – виклик сучасній освіті.
4. Формування та розвиток сучасних освітніх парадигм.
5. Сутність і зміст парадигми освіти.
6. Стратегія освіти.
7. Необхідність трансформації класичної парадигми освіти та становлення посткласичної парадигми освіти.
8. Роль філософії освіти в трансформації освітньої парадигми.
9. Фундаменталізація та інтеграція в освіті.
10. Медіаграмотність та медіакомпетентність.
11. Концептуальні принципи нової філософії освіти.

Література

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf
7. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb

[%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf](#)

8. Філософія наук і інновацій : практикум. К. : НАУ, 2019. 60 с. URL: <https://fls.nau.edu.ua/filosofiia-nauk-i-innovatsii-praktykum/>

9. Філософія науки : курс лекцій з вивчення дисципліни для здобувачів III рівня вищої освіти «доктори філософії» спеціальності 204 «ТВППТ» денної та заочної форми навчання / О. П. Сидоренко. Одеса : ОДАУ, 2019. 156 с. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kurs-lektsij-Filosofiya-nauky.pdf>

10. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Phil-science.pdf>

Тема № 16. Філософія безпеки і сталого розвитку

Семінарське заняття. Філософія безпеки і сталого розвитку

Навчальна мета заняття: розкрити сутність та зміст поняття «сталий розвиток» (sustainable development), філософські засади необхідності сталого розвитку світу; висвітлити історію поглядів на концепт «сталий розвиток» та глобальні цілі ООН у сфері сталого розвитку.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність та зміст поняття «сталий розвиток» (sustainable development).
2. Філософські засади необхідності сталого розвитку світу.
3. Історія поглядів на концепт «сталий розвиток».
4. Глобальні цілі ООН у сфері сталого розвитку.

Методичні вказівки

Під час розгляду *першого питання* варто знати, що дослідженню концепції сталого розвитку суспільства присвячені праці таких дослідників, як М. Згуровський, Ф. Капра, К. Корсак, Ю. Корсак, Д. Медоуз, Л. Мельник, А. Приходченко, Н. Семенюк, Л. Стасюк, Г. Статюх тощо.

Під час розгляду *другого питання* варто усвідомлювати, що третє тисячоліття характеризується прискоренням соціального часу, нелінійністю розвитку всіх соціальних систем, процесами дигіталізації, комп'ютеризації, інформатизації та глобалізації, що призводить до того, що вказані соціальні системи стають все більше нерівноважними, виникає велика кількість флуктуацій, що і характеризує зростаючу нелінійність, яка, в свою чергу, сприяє збільшенню випадковостей і ризикогенності. Сучасний світ визначається як потенційно ризикогенний. Під ризиком розуміється ймовірність несприятливого результату певної дії чи впливу. Сьогодні поняття «ризик» тісно пов'язане з активним впровадженням високих наукомістких технологій, зокрема високотехнологічними проектами НаноТех, БіоТех тощо, а також розробками в галузі штучного інтелекту. Таким чином, можна сказати, що подальший розвиток сучасного світу важко зпрогнозувати, а, отже, він набуває ймовірнісного характеру.

Наукове співтовариство пропонує безліч варіантів подальшого поступу цивілізації, деякі з них мають відтінок футуристичності. Для того, щоб потенційне суспільство існувало, в науковому співтоваристві виникає поняття «стале суспільство», відповідно, і «сталий розвиток суспільства».

Третє питання передбачає розгляд основних поглядів на концепт «сталий розвиток» в історії філософії. Варто зазначити, що цей концепт є відносно «молодим». Напрацювання вчених останніми роками стають все більш ґрентовнішими.

Серед основних принципів суспільства сталого розвитку можна виділити наступні (за Ю. Корсаком): 1) предметом головної турботи і головним

провідником сталого розвитку є люди; 2) вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; 3) право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього та майбутнього поколінь в сфері використання навколишнього середовища; 4) захист довкілля повинен становити невід'ємну частину сталого розвитку; 5) заради досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити і ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання.

Виходячи з аналізу стійкого, або ж сталого, розвитку впливає поняття «стійке суспільство». Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «стійкого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не принижуючи перспектив наступних поколінь».

Аби сформувати таке суспільство, необхідно дотримуватися принципів стійкого розвитку, а також сформулювати і затвердити Концепцію переходу до стійкого розвитку, в якій йтиметься про стратегію розвитку людського суспільства та його подальшого існування, а також всього Всесвіту на тривалу перспективу. І така концепція має бути затверджена як на державному рівні, так і на міжнаціональному, світовому.

Перепоною до становлення сталого світового суспільства може стати активний розвиток науки, зокрема її перехід до стадії меганауки, а також активне впровадження високих наукомістких технологій в реалії буття людства, адже як зазначає Н. Семенюк, «... розвиток науки завжди випереджає розвиток моралі, цінностей та загальнолюдських норм. З початку двадцятого століття людське співтовариство використовувало науку не тільки на власну користь, а й для масового знищення собі подібних. В середині минулого століття все це призвело до того, що людство стикнулося з не вирішуваними проблемами навколишнього середовища». Варто зазначити, що всі технології, а, отже, і наука, носять амбівалентний характер. Так, на думку В. Буданова, технаука є дволиким Янусом, який створює як «хімічну, біологічну, ядерну зброю, так і нові матеріали, енергетику, ліки». Взагалі, якщо розглядати технології, вони є етично нейтральними, але те, з якою метою їх застосовують, тобто певна вмотивованість їх застосування, є амбівалентною, адже технології несуть в собі як соціальні блага, так і ризики соціальної, екологічної та особистісної деструкції.

Четверте питання передбачає розгляд Глобальних цілей ООН у сфері сталого розвитку

Питання цільових виступів

1. Сутність та зміст поняття «сталий розвиток» (sustainable development).
2. Філософські засади необхідності сталого розвитку світу.
3. Історія поглядів на концепт «сталий розвиток».
4. Глобальні цілі ООН у сфері сталого розвитку.

Тему рефератів

1. Сутність та зміст поняття «сталий розвиток» (sustainable development).
2. Філософські засади необхідності сталого розвитку світу.
3. Історія поглядів на концепт «сталий розвиток».
4. Глобальні цілі ООН у сфері сталого розвитку.
5. Якісна освіта як стратегічна ціль сталого розвитку.

Література

1. Возний А. П. Феномен живої сили людської тілесності в робототехнічних системах. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2015. № 1(11). С. 145–157. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/706/1/Filosofskyi%20dyskurs%20modeliuvannia.pdf>
2. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
3. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
4. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів : ПростірМ, 2021. 130 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/KotyK-Knysh-Globalni_problemy_liudstva-book.pdf
5. Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенко. Суми : Університетська книга, 2017. 357 с. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/humen_2017_.pdf
6. Пономаренко Т. О. Існування людини в умовах «соціального канібалізму»: виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз). *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: М. М. Ведмедєв, В. С. Бугрій, І. О. Снегірьов та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 1 (19). С. 65–78. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8365/1/ponomarenko.pdf>
7. Пономаренко Т. О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: Н. В. Кочубей, В. А. Косяк, Є. О. Лебідь та ін.]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 25–33. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/6668/1/Ponomarenko.pdf>
8. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
9. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення:

монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

10. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

11. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65._%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf

12. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf

13. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

14. Цілі сталого розвитку. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>

15. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Тема № 17. Філософські аспекти біоетики

Семінарське заняття. Філософські аспекти біоетики

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів освіти чітке бачення проблем біоетики як прикладної галузі.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття та предмет біоетики.
2. Принципи біоетики.
3. Напрями сучасної біоетики.
4. Основні проблеми біоетики.

Методичні вказівки

При розгляді *першого питання*, варто знати, що прикладна етика сформувалася в останні десятиліття XX століття. Вона пов'язана з так званими «відкритими проблемами». Це питання з приводу моральної кваліфікації яких нема єдності думок у суспільній свідомості – ні серед спеціалістів, ні серед широкої громадськості. Йдеться про смертну кару, евтаназію, аборт, трансплантацію, егоїзм ринкової конкуренції та інше. Відкриті моральні проблеми наочно демонструють нормативну сутність етики. Обговорюючи питання про припустимість названих питань, ми виявляємо свою моральну позицію.

Серед окремих галузей прикладної етики однією з найактуальніших сьогодні є новий транскультурний феномен – біоетика.

Президент київської Асоціації з біоетики С. В. Пустовіт дає таке визначення біоетики – *біоетика* – це не лише нове комплексне знання, а й новий метод регуляції та контролю людської діяльності, за допомогою якого можна розумно використовувати досягнення науково-технічного прогресу, сприяти поліпшенню якості життя нинішнього та майбутніх поколінь. Тому біоетика не може обмежуватися винятково сферою людських відносин, але має поширюватися на всю біосферу як ціле, регулюючи втручання людини у сферу різноманітних проявів життя. І в цьому значенні концепція біоетики набуває значно ширшого, ніж усі традиційні етичні системи, світоглядного та методологічного змісту.

Дослідники, зокрема В.Кулініченко, сходяться на тому, що сьогодні біоетика існує на трьох рівнях: загальна біоетика у вигляді сучасної філософії моралі; спеціальна біоетика, що вивчає головні проблеми (евтаназія, генна інженерія та ін.); клінічна біоетика (чи біоетика рішень), яка вивчає конкретні випадки клінічної практики з метою дослідження шляхів вирішення етичних дилем.

Термін біоетика отримав поширення в науці після виходу в світ праці американського вченого-біолога **Ван Ренселера Поттера (1911-2001)** «Біоетика – міст у майбутнє».

Друге питання передбачає вивчення принципів біоетики. Для цього варто звернутися до історії біоетичних поглядів. Традиція любові до живого, одухотворення природи має місце у творах багатьох українських мислителів (Г.Сковороди, П.Юркевича, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Шлемкевича, А.Шептицького, В.Вернадського, С.Кримського та інших).

Аналогічні ідеї живили вчення Ф.Достоевського, Л.Толстого, М.Федорова, Тейяра де Шардена, А.Швейцера, Ж.Мартена, Іоана Павла II, Е.Фромма, Г.Йонаса. Отож, принципи біоетики, як етики життя, можна збагатити міркуваннями численних філософів та мислителів.

Їх синтезом можемо вважати філософсько-етичну концепцію А.Швейцера, названу ним етикою благоговіння перед життям.

Доволі вагомими для розширення арсеналу принципів біоетики є ідеї Е.Фромма.

Вибудовуючи концепцію «нової людини», мислитель висуває такі принципи: бути, а не володіти, звільнення від нарцисизму, любов та повага до життя у всіх його проявах, відмова від експлуатації природи, життя у гармонії з нею. Він переконаний, що людина єдина істота, яка відчуває своє буття як проблему, яку вона мусить розв'язати. Протиріччя є фундаментальною особливістю людського життя.

До арсеналу принципів біоетики можна зарахувати й ідеї «етики відповідальності» Г.Йонаса.

Філософсько-етична концепція українського релігійного мислителя А. Шептицького може доповнити принципи сучасної біоетики ідеями щодо єдності людей як духовних особистостей, глибокої відповідальності за все скоєне перед собою й іншими.

Третє питання спрямоване на висвітлення основних напрямків біоетики – глобальна, медична, екологічна, біологічна – предметно сформувалися в ході її історичного розвитку. Проте теоретично найбільш глибоко розроблена медична та екологічна біоетика.

Четверте питання присвячене розгляду основних біоетичних проблем – «життя як цінність» (біоетичні проблеми «у витоків» біологічного життя) та «смерть як цінність» (біоетичні проблеми «на межі»)

Питання цільових виступів

1. Що таке медична біоетика? Поясніть її основні принципи.
2. У чому специфіка коеволюції суспільства та природи на сучасному етапі.
3. Дайте визначення глобальній біоетиці. Назвіть і поясніть основні принципи.
4. Біоетика та ноосферне мислення їх взаємозв'язок.
5. Клонування людини як соціально-філософська проблема.
6. Проблеми медико-біологічних досліджень і їх застосування у таких галузях, як трансплантація, генна інженерія, штучне запліднення.
7. Медична біоетика – як самостійний напрямок американських наукових центрів.
8. Екологічна біоетика та створення біоетичного ідеалу.

9. Глобальна біоетика та прийнятне виживання людства.
10. Філософські та світоглядні аспекти феміністичної біоетики.
11. З якими подіями пов'язують появу біоетики? Згадайте зміст основних принципів біоетики.
12. Біоетичні проблеми сучасності.

Теми рефератів

1. Філософсько-світоглядні засади біоетики.
2. Генеза біоетики як галузі наукового знання.
3. Медична біоетика: принципи, моделі, напрямки.
4. «Життя як цінність» (біоетичні проблеми «у витоків» біологічного життя).
5. «Смерть» як цінність (біоетичні проблеми «на межі»).
6. Актуальні проблеми, тенденції та перспективи біоетики третього тисячоліття.

Література

1. Губенко Г. Інтегративна педагогічна біоетика як перспектива освітнього дискурсу (Інформаційний огляд Шостого Національного Конгресу з біоетики, Київ, 27–29 вересня 2016 року). *Філософія освіти*. 2016. № 2. С. 271–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2016_2_25
2. Денєжніков С. С. Еволюція людини епохи хай-тек: трансгуманістичні перспективи. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 1(9). С. 92–100. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/474/1/Evolutsiya%20lyudyny%20epokhy.pdf>
3. Камінська Н.В. Забезпечення гендерної рівності: проблеми теорії та практики. Київ : КНТ, 2019. 280 с. URL: https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020_final_Zbirnyk%20tez_Gender.pdf
4. Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенка. Суми : Університетська книга, 2017. 357 с. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/humen_2017_.pdf
5. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
6. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf

7. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf

8. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

9. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

3. Рекомендована література

Основна

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенка. Суми : Університетська книга, 2017. 357 с. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/humen_2017_.pdf
4. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
5. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
6. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/3022/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D1%96%D1%97.pdf>
7. Філософія : підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін та ін.; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 428 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/561/1/%d1%84%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f%202015.pdf>
8. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
9. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
10. Філософія наук і інновацій : практикум. К. : НАУ, 2019. 60 с. URL: <https://fls.nau.edu.ua/filosofia-nauk-i-innovatsii-praktykum/>
11. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В.

Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

12. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Додаткова

1. Антонова В. Ю. Соціокультурна трансформація буття українського етносу в умовах європейської інтеграції та сучасної глобалізації. *Філософія. Культура. Життя* : міжвуз. зб. наук. пр. / Ун-т митної справи та фінансів. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 43. С. 5–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2016_43_3

2. Возний А. П. Феномен живої сили людської тілесності в робототехнічних системах. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2015. № 1(11). С. 145–157. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/706/1/Filosofskyi%20dyskurs%20modeliuvannia.pdf>

3. Гарасимів Т., Базарник М. Методологічна дилема дефініції «соціалізація» у філософсько-правових концепціях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. Львів, 2016. № 855. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_25

4. Губенко Г. Інтегративна педагогічна біоетика як перспектива освітнього дискурсу (Інформаційний огляд Шостого Національного Конгресу з біоетики, Київ, 27–29 вересня 2016 року). *Філософія освіти*. 2016. № 2. С. 271–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2016_2_25

5. Денежніков С. С. Еволюція людини епохи хай-тек: трансгуманістичні перспективи. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 1(9). С. 92–100. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/474/1/Evolutsiya%20lyudyny%20epokhy.pdf>

6. Денежніков С. С. Методологія форсайту в науковому прогнозуванні майбутнього. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2015. № 1(11). С. 108–117. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/454/1/Metodolohiya%20for_saytu.pdf

7. Зінченко В. «Новий гуманізм»: інтегративна система філософії освіти, етики, соціального менеджменту та педагогіки. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 59–74. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_7

8. Інструменти громадської участі в Україні : навч.-метод. посіб. / А. Є. Лебідь, М. С. Назаров. Суми : Сумський державний університет, 2020. 73 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/91403/1/Posibnik_instrumenty.pdf
9. Камінська Н.В. Забезпечення гендерної рівності: проблеми теорії та практики. Київ : КНТ, 2019. 280 с. URL: https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020_final_Zbirnyk%20tez_Gender.pdf
10. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів : ПростірМ, 2021. 130 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Kotykh-Knysh-Globalni_problemy_liudstva-book.pdf
11. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. К. : ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с. URL: https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf
12. Кравченко Т. О. Становлення цінностей сучасної людини в добу інформаційно-мережевого суспільства. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 2(10). С. 151–161. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FilosNauk_2014_2_18
13. Кравченко Т. О. Технології, які змінюють суспільство. Суспільство, що трансформує етику (філософський аналіз). Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 38–44. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/10.pdf>
14. Лебідь А. Є., Тимофєєва Т. Концепція справедливого повстання: концептуалізація, легалізація та легітимація природного права. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції* : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 122–126. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88621/1/Lebid%20legitimation.pdf>
15. Лебідь А., Гірман О. Гендерний моніторинг активності громадянського суспільства в Україні. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (15–16 квітня 2021 р., м. Суми). Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 303–308. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/84710/1/Lebid_doslidzhennia.pdf
16. Маєрчик М., Марков І., Одинець С. У пошуках соціальної антропології в Україні. *Народознавчі зошити* : наук. журн. / Нац. акад. наук України, Ін-т народознавства Нац. акад. наук України. Львів, 2015. № 6. С. 1257–1261. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2015-6/4.pdf>
17. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>

18. Наумкіна О. А. Філософія для дітей – перший крок формування «людини рефлексуючої». *Філософія науки: традиції та інновації*. 2017. № 1 (15). С. 143–150. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4817/1/Naumkina.pdf>
19. Пономаренко Т. О. Існування людини в умовах «соціального канібалізму»: виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз). *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: М. М. Ведмедєв, В. С. Бугрій, І. О. Снегірьов та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 1 (19). С. 65–78. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8365/1/ponomarenko.pdf>
20. Пономаренко Т. О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: Н. В. Кочубей, В. А. Косяк, Є. О. Лебідь та ін.]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 25–33. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/6668/1/Ponomarenko.pdf>
21. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_9
22. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / Сердюк О. О., Бурлака В. В., Даниленко Г. М., Бобро Н. В., Базима Б.О., Щербакова І. В. ; МБС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 92 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/075eab33-7026-4cdc-9efb-ac56dc273a62/content>
23. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf
24. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf
25. Філософія історії : навчальний посібник / А. В. Найчук, С. О. Ганаба. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 204 с. URL:

<https://politkaf.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/naichuk-a.v.-filosofia-istorii.-navchalnyj-posibnyk.pdf>

26. Філософія науки : курс лекцій з вивчення дисципліни для здобувачів III рівня вищої освіти «доктори філософії» спеціальності 204 «ТВППТ» денної та заочної форми навчання / О. П. Сидоренко. Одеса : ОДАУ, 2019. 156 с. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kurs-lektsij-Filosofiya-nauky.pdf>

27. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Phil-science.pdf>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>

2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>

4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>

5. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>

6. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

7. Цілі сталого розвитку. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>